

Süli Attila

BÍRÓ SÁMUEL VISSZAEMLEKEZÉSE

Bíró Sámuel, a 15. (Mátyás) huszárezred egykori tizedese egy rendkívül érdekes és komoly forrásértékkel bíró memoárt hagyományozott az utókorra. Ez annak ellenére igaz, hogy a fenti alakulatról, amely a honvéd huszárezredek sorába tartozott számos visszaemlékezés készült. Ezek az eddigi ismereteink szerint az alábbiak:¹

Sorszám	Visszaemlékezés	Lelőhely
1	Szentkatolnai Bíró Lajos ²	<i>Nyárády Gábor</i> : Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. <i>Szentkatolnai Bíró Lajos</i> emlékezései. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> 1993, 106. évf. 2. sz. 107–127. o.
2	Bíró Sámuel visszaemlékezése	Magántulajdon.
3	Csiszér Gábor ³	Eredetije Böződi György hagyatékában, az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárában, Kolozsváron. Kivonatoltan közli <i>Demeter Lajos</i> : A hazáért „a patakokat a mi vérünk festette pirosra”. Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok. Sepsiszentgyörgy, 2001. 58–60. o.
4	Dercsényi Kálmán: ⁴ Bem tábornok erdélyi hadjárata 1848–49-ben. Budapest, é. n.	–
5	Dercsényi Kálmán naplója	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.
6	Dercsényi László ⁵ visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.

1 Az alakulathoz köthető visszaemlékezések többségét ismerteti: *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban. In: Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk.: *Hermann Róbert – Benkő Levente*. Barót-Sepsiszentgyörgy, 2014. 221–269. o. A hivatkozott rész: 251–253. o.

2 Szentkatolnai Bíró Lajos (1820–1884) a 15. (Mátyás) huszárezred századosa.

3 Csiszér Gábor a 15. (Mátyás) huszárezred őrmestere.

4 Dercsényi Kálmán (1824–1893) a 15. (Mátyás) huszárezred főhadnagya.

5 Dercsényi László (1822–1899) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

Sorszám	Visszaemlékezés	Lelőhely
7	Eszterházy Kálmán gróf ⁶	<i>Hegyesy Vilmos</i> : Gróf Eszterházy Kálmán életéből. <i>Erdélyi Múzeum</i> 1916–1917. 33–34. évf. 11–12. sz. 24–51. o.
8	Fekete Ferenc Kossuth-huszár naplója	<i>Erdélyi Múzeum</i> 1904. 21. évf. 7. sz. 381–396. o. Közli: <i>Pap Domokos</i> .
9	Imreh Sándor: ⁷ Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben. Sajtó alá rendezte: <i>Pászti László</i> . Budapest, 2003.	–
10	Jakab Elek: ⁸ Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések. Budapest, 1880.	–
11	Kinizsi István: ⁹ A „Sánta Huszár” naplója. – Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből. Veress Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta <i>Sebestyén Mihály</i> . Marosvásárhely, 1999.	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet, Kolozsvári Fiókkönyvtár.
12	Koós Ferenc: ¹⁰ Életem és emlékeim. 1828–1890. I–II. Brassó, 1890.	–
13	K. Horváth Ignác: ¹¹ Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokról.	<i>Határvidék</i> , I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. o. Sajtó alá rendezte: <i>Demeter Lajos</i> .
14	Máday Ferenc: ¹² Háromszéki viszonyok.	Kritikai közlés: <i>Süli Attila</i> : Máday Ferenc Mátyás-huszár százados visszaemlékezése. <i>Korunk</i> , 27 (2016) 12. sz. 100–106. o.
15	Szalai Elek ¹³ visszaemlékezései 1848–49-re.	<i>Hadtörténelmi Közlemények</i> 1993. 106. évf. 1. sz. 145–173. o. Közli: <i>Lenkefi Ferenc</i> . ¹⁴
16	Szász Lajos ¹⁵	<i>Szász Lajos</i> : A vöröstoronyi csata. 1848–49. <i>Történelmi Lapok</i> 1894. 3. évf. 3. sz. 152–154, 161–162. o.
17	Szerdahelyi Kálmán ¹⁶	Színészeink a szabadságharcban. Szerdahelyi Kálmán: honvédkoromból. In: Kunsági [Illésy György] – <i>Potemkin [Ódön]</i> : <i>Honvédvilág</i> . Pest, 1868. I. k. 129–136. o.
18	Székely Gergely ¹⁷ Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1895.	–

6 Eszterházy Kálmán gróf (1830–1916) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.

7 Imreh Sándor (1830–1895) nyomdász, szakíró, nyomdavezető és 1848–49-es Mátyás-huszár.

8 Jakab Elek (1820–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

9 Kinizsi István (1826–1886) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

10 Koós Ferenc (1828–1905) református lelkész, író, 1848–49-es Mátyás huszár.

11 K. Horváth Ignác (1814–1915) a 15. (Mátyás) huszárezred alezredese.

12 Máday Ferenc (1808–?) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

13 Szalay Elek (1820–1896) Mátyás huszár, majd a 135. honvédszázalój hadnagya.

14 A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött példánynak a befejezése hiányzik. Létezik azonban egy teljes példány is, ez Kolozsváron, az egykori ereklyemúzeum anyagában található.

15 Szász Lajos a 15. (Mátyás) huszárezred tizedese.

16 Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) Mátyás huszár, majd a 4. honvéd vadászezred főhadnagya.

17 Székely Gergely (1822–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.

Sorszám	Visszaemlékezés	Lelőhely
19	Vajasdi Lajos visszaemlékezése.	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet, Kolozsvári Fiókkönyvtár.
20	Veres Sándor emlékirata.	<i>Seres András</i> : Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról. Sepsiszentgyörgy, 1992. 8–22. o.
21	Nagy Sándor visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet, Kolozsvári Fiókkönyvtár.

A 15. (Mátyás) huszárezred szerepe az 1848–49-es szabadságharcban

Korszakunkban a lovasság könnyű-és nehézlovasságra tagolódott. A császári-királyi haderő huszársága 12 ezredből állt, amelyek teljesen magyarországi kiegészítésűek voltak. 1848 ősztől az utóbbiakhoz hat újabb, honvéd huszárezredet állítottak fel (13–18.) A könnyűlovasság feladata a felderítés, rajtaütés, előőrsi szolgálat és a portyázás, illetve az ellenséges felderítés megakadályozása volt. A huszárezredek nyolc századból álltak, melyekből két század képezett egy osztályt. Az osztályokat vezénylőjükről ezredesi, alezredesi, 1. őrnagy és 2. őrnagy osztálynak nevezték.³

A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdték meg Mikes Kelemen¹⁸ és Bethlen Gergely grófok.¹⁹ Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján – a Székelyföldön újabb négy osztály szervezését kezdte meg. Így az alakulat a huszárezredek közül egyedülként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a Kossuth lovagokról Hunyadi-, majd Mátyás-husárookra változott. Az alakulat kolozsvári osztálya (Mikes őrnagy) 1848. november közepétől a Partiumba szorult és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott. A székelyföldi Mátyás-husárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából. A kolozsvári osztály a december közepétől, József Bem vezérőrnagy irányításával kezdődő magyar ellentámadás első jelentősebb összecsapásában, a december 20-án vívott zsibói ütközetben tüntette ki magát. Időközben Észak-Erdélyben újabb két századot szerveztek (2. osztály), ennek parancsnoka Pálffy Domokos²⁰ őrnagy lett. A Mátyás husárok végigharcolták Észak-Erdély és a Székelyföld felszabadítását, jelen voltak Nagyszeben 1849. január 21-i sikertelen ostrománál, ahol parancsnokuk, Mikes ezredes hősi halált halt. Január végétől tovább folyt az ezred szervezése, a Székelyföldön Gál Sándor²¹ ezredes irányítása alatt újabb négy századot állítottak fel. Ezen két osztály részt vett Dél-Erdély visszafoglalásában, 1849 márciusában. Egy osztályt Bem áprilisban a Temesköz felszabadítására magával vitt, ezen két század már nem tért vissza Erdélybe, hanem a délvidéki

18 Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

19 Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

20 Pálffy Domokos (1812–1871) a 15. (Mátyás) huszárezred őrnagya.

21 Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

IV. hadtest alárendeltségébe került és a szabadságharc bukásáig itt tevékenykedtek. Többek között a július 14-én vívott kishegyesi ütközetben is jelen voltak. Ezalatt Erdélyben felállították az ötödik osztályt is, bár az utóbbi felszerelése már komoly nehézségekbe ütközött. Az 1849 nyarán vívott erdélyi és délvidéki ütközetekben szinte mindenhol jelen voltak a Mátyás huszárok. Legnagyobb részük felmorzsolódott az orosz–osztrák csapatokkal vívott harcokban, a maradványaik Dévánál (augusztus 18.) és Zsibónál (augusztus 25.) tették le a fegyvert.²²

Bíró Sámuel részvétele a szabadságharcban

Az emlékirat szerzőjét, Bíró Sámuel 18 évesen érte a forradalom szele Kolozsváron, ahol éppen tanulóéveit töltötte az unitárius kollégiumban. A „Kincses város” Erdély politikai és kulturális központja volt a korszakunkban, lakossága pedig színmagyar. A pesti március 15-i események híre 19-én érkezett meg a városba, ahol 21-én a városház előtti téren népgyűlést tartottak és elfogadták a 12 pontot. Lényegében itt kezdődik a visszaemlékezés, bemutatva a kolozsvári forradalmi hangulatot. Ezt követően a szerző számos diáktársával belép az önkéntes alapon szerveződő kolozsvári nemzetőrségbe, ahol parancsnoka a tanára, a tudós polihistor Brassai Sámuel lesz.²³

A nyáron hazatér szülőfalujába Aranyosrákosra, ahol a helyi nemzetőrség tagja lesz. A székben az április 12-én tartott közgyűlésen döntöttek a nemzetőrség felállításáról. Dindár Antal főkirálybíró a döntés azzal indokolta, hogy a harasztosi románok a birtokosokra és a székelyekre akarnak támadni, fegyverkeznek. Az általános fenyegetettség miatt úgy határoztak, hogy minden székely lakos „rang, személy, válogatás nélkül” a nemzetőrség tagja legyen. A szék azonban fegyverrel nem rendelkezett, így „könyörögve” kértek 2000 puskát a gyalogságnak, 100 karabélyt, 100 pár pisztolyt és 100 szablyát a lovasságnak. A szék nemzetőrsége 1848 augusztusában 1554 fős volt, 269 puskával, 122 lándzsával, 39 karddal és 44 pisztollyal rendelkeztek. A későbbiek folyamán kaptak 300 darab fegyvert Gyulaféhevárról, ezt azonban kevesellték, és még ugyanennyit igényeltek. Az aranyosszéki nemzetőrök októberben a 300 darab, Gyulaféhevárról kiutalt kovás puskával, 235 saját löfegyverrel, 543 lándzsával és 478 vasvillával voltak felfegyverezve. A szék nemzetőrei és az aranyosszéki székely huszárszázad kivette a részét a Nagyenyed-környéki harcokból, a vármegyékben élő szórvány magyarságnak rendszeresen segítséget nyújtottak. A szék népfelkelő tábor, amely magába foglalta a teljes nemzetőrséget is, november elején Keresztesen volt. Mivel Kövend kiesett a védelmi vonalból, a szék központját Felvincre helyezték át. Nagyenyed, majd Torda feladása után a felfegyverzett nemzetőröket és a székely huszárokat Kolozsvárra rendelték, így a széket sorkatonaság és a román felkelők szállták meg, akik Felvincet november 11-én feldúlták és felégették.²⁴

22 *Kedves Gyula: A szabadságharc huszárai.* Budapest, 1992. 60. o., Sűli 2011. 146–196. o.

23 Az eseményekre lásd: *Egyed Ákos: A kolozsvári nemzetőrség megszervezése és szerepe 1848-ban.* In: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Pál Judit – Fleisz János. Csíkszereda, 2001. 146–156. o.

24 Sűli 2011. 100–106. o.

A fenti harcokról és a törvényhatóság román felkelők általi megszállásáról értékes információkat nyerhetünk a visszaemlékezésből. Mint nemzetőr a széki nemzetőrség 3. századába volt beosztva, tisztjei voltak Jósika Pál báró százados, Fodor József főhadnagy, Bartha Domokos és Komjátszegi Lajos hadnagy. A század állományát az aranyosrákosiak mellett a várfalvai nemzetőrök adták.²⁵

Az Erdélyből kiszorult magyar csapatok parancsnokságát 1848. december elején Józef Bem vezérőrnagy vette át, akinek hadtestét harcedzett alakulatokkal és tüzérséggel erősítették meg. A magyar ellentámadás rövidesen kiszorította a császári csapatokat Észak-Erdélyből, Bem december 25-én, karácsony első napján visszafoglalta Kolozsvárt. December 29-én dandár parancsnokát, Czetz János alezredest²⁶ Torda elfoglalására küldte.²⁷ Czetz a várost még aznap megszállta és jelentős mennyiségű hadianyagot zsákmányolt.²⁸

Rövidesen felszabadult Aranyosszék is, melynek nemzetőrségét újjászervezték. Bíró Sámuel azonban inkább felcsapott a Mátyás huszárokhoz, annak a Kolozsváron szerveződő századához állt be. A század parancsnoka Cserényi József kapitány volt. Cserényinek fennmaradt egy levele 1849. május közepéről, melyet Csány László teljhatalmú országos biztosnak címzett, mint az ezred 2. őrnagyai osztályának 2. századának parancsnoka. Cserényi kifejtette, hogy minden felmerülő akadály ellenére arra törekedett, hogy alakulata minél hamarabb bevezethető állapotba kerüljön. Eddig 80 olyan egyént sikerült felszerelnie, „kik mind képesség, mind pedig elszántság tekintetében pályatársaik előtt háttérben bizonyosan nem fognak maradni.” Reményét fejezte ki, hogy a hiányzó állományt rövidesen ki tudja állítani. Legnagyobb problémának azt tartotta, hogy eddig még egyetlen egy huszár számára sem tudott fegyvert szerezni. Ezért kérte, hogy segítsen fegyvert szerezni, mert a százada „így tétlenül az álladalom rovására nem vesztegelhet.” Csány válaszában kifejtette, hogy csak konkrét igény alapján tud támogatást nyújtani.²⁹

Ekkor azonban már Bíró több mint egy hónapja a hadszíntéren volt, így ő feltehetőleg az osztály 1. századában volt beosztva. Tóth Ágoston honvéd ezredes naplója szerint az ezrednek volt egy 80 fős tartalék százada Kolozsváron, ez december végén még nem rendelkezett lovakkal.³⁰ Rövidesen a hadszíntérre

25 *Süli* 2011. 102. o.

26 *Bona* 2000. 148–149. o.

27 Czetz az alábbi erőkkal szállta meg a várost: 11. honvédzászlóalj, egy osztály Mátyás-huszár, 80 Kress-svalizsér és négy hatfontos löveg. (MTA Kt. Történelem. Ívrét 300. 2. 3. Tóth Ágoston naplója. Hermann Róbert szíves közlése.); Bauer Lajos visszaemlékezése szerint a fenti alakulatokon kívül Czetz még rendelkezett a 31. honvédzászlóaljjal, a közép-szolnoki és bihari nemzetőrség alakulataival. A későbbiek folyamán Tordára érkezett a 32. honvédzászlóalj is. (Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli: *Makray László* képviselő és volt honvédezredes. Pest, 1870. 90. o.); *Jobann Czetz*: Bem's Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850. 114–115. o.

28 *Kovács Endre*: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 79. o.

29 HL Csány-levéltár. Mikrofilmgyűjtemény. 17. d. 1849/787. Cserényi százados levele Csányhoz. Kolozsvár, 1849. március 18.

30 MTA Kt. Történelem. Ívrét 300. 2. 3. Tóth Ágoston naplója. (Hermann Róbert szíves közlése.)

kerültek,³¹ részt vettek a vereséggel végződő vízaknai ütközetben, a piski győzelem kivívásában, Erdély felszabadításában. (március vége) Ezt követően a Vöröstoronyi-szoros őrzésére rendelték. Ihász Dániel alezredes 1849. július 16-án kelt kimutatása szerint a szoros védelmére 20 (1 tiszt, 19 közhuszár) volt beosztva.³² Ezután a Bánátba, Temesvár ostromához rendelték a szakaszát. Gróf Bethlen Gergely ezredes június elején kelt kimutatása szerint az ezred egy osztálya a Délvidéken állomásozott.³³ Június végén visszakerültek Erdélybe, a beszercei-hadosztály alárendeltségébe és részt vettek annak a harcaiban. A visszavonulás során találkozunk augusztus elején Marosvásárhelyen Bemmél, aki egy levelet küld általuk a visszavonuló Gál Sándor ezredeshez. Ezután Hunyad megye felé vonulnak, szemtanúja lesz a dévai vár felrobbanásának, illetve a dévai fegyverletételnek. Hazatérve testi alkalmatlanság miatt a kényszersorozást Bírónak sikerül elkerülnie.

Ezt követően ismét hazatért falujába és gazdálkodott. Tevékeny szerepet vállalt a helyi unitárius hitközség életében, melynek egyik gondnoka volt. 1902-ben, 72 éves korában hunyt el.

A visszaemlékezés későbbi sorsa, a közlés módja

A visszaemlékezést Bíró Sámuel utódai számára jegyezte le. Innen került dédunokája, Létay Lajos (1920–2007) erdélyi magyar költő, újságíró birtokába, aki részleteket közölt a kolozsvári *Utunk* és *Utunk Évkönyv*ben.³⁴ A közlésből megtudhatjuk, hogy a kézirat a legfiatalabb unoka, Komjátszegi Miklós tulajdonában volt, akitől Létay, mint dédunoka kapta meg. A memoár később F. Ferenczy Júlia festőművész és férje, Fuhrman Károly ötvös, kolozsvári lakosok birtokába került. Tőlük kapta meg azt Bözödi György, aki a kéziratot legépelte, kiadására azonban már nem volt lehetősége.

Mivel az eredeti kéziratot próbálkozásaim ellenére sem sikerült megszereznem,³⁵ a kritikai közlést a Bözödi György féle másolat alapján végeztem el.³⁶ A visszaemlékezés forrásértékét növeli, hogy a szerző több olyan momentumot idéz fel a szabadságharc erdélyi eseményeiből, amelyről jelenleg is kevés információval rendelkezünk. (Például dévai fegyverletétel.) Megismerhetjük a hon-

31 Bauer Lajos százados kimutatása szerint 1849. január közepén az ezrednek már három százada harcolt az erdélyi hadsereg alárendeltségében, ezek Besztercén és Tordán állomásoztak. (MTA Kt. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok. Ms 4925. 45–76. iratok között. Marosvásárhely, 1849. január 17.)

32 1848–49. *Történeti Lapok*. Szerk. Kuszó István. Kolozsvár. 1892–1902. 4. (1895.) 96. o.

33 MNL OL Gyalóka-család levéltára. P.876. N.17. Bethlen Gergely ezredes kimutatása az erdélyi hadsereg lovasságáról. Nagyszeben, 1849. június 1.

34 Bíró Sámuel huszár tizedes feljegyzéseiből. A szöveget válogatta és magyarázza: *Létay Lajos. Utunk* 1969. 34. évf. 30. sz. 1969. július 25. 6–8. o. Ugyanez a közlés megjelent az *Utunk Évkönyv* 1970. évfolyamában. 215–221. o.

35 Itt szeretnék köszönetet mondani Keszeg Vilmos egyetemi tanárnak (Kolozsvár).

36 Lelőhelye: Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára, Kolozsvár. Bözödi György hagyatéka.

védhadsereg egyszerű, de a hazáját rajongva szerető, aranyoszéki huszár katonájának és élményeit, szenvedéseit és véleményeit e két év történeteiről.

A forrásból részleteket közölt Keszeg Vilmos néprajztudós, egyetemi tanár is (Kolozsvár).³⁷

A forrást a jelenlegi helyesírás és központosítás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával rendeztem sajtó alá.

Forrásközlés

Bíró Sámuel 1848–49-i Mátyás-huszár önéletrajza

Negyedrét alakú füzet borítólappal és 1–61. számozott oldallal. A borítólapon ez áll:
1848–49

Élet története
Bíró Sámuelnek
Aranyosrákoson
Leírta 1901-ben.

Az első oldal tetején címül ez áll: „Irataim az 1848/9 évi eseményekről.” Vonalazatlan, összehajtott és cérnával összefűzött ívpapírra van írva, minden oldalon cérnával köröskörül margó húzva. Végén három üres oldal. Bíró Sámuel sajátkezű írása.

Az emlékirat F. Ferenczy Júlia festőművész és férje Fuhrman Károly ötvös tulajdona Kolozsváron.

1.

Irataim az 1848/9 évi eseményekről

Amidőn ezen irataimhoz fognék, legelőször is ott kell, hogy kezdjem, hogy én, mint e történet írója életem leírását is elmondjam. Először is azt jegyzem fel, hogy hol születtem, és hogy hol nevelkedtem.

Születtem 1829. év augusztus 15-én Aranyosrákoson, a régi Aranyosszékbén, a régi Székelyországnak ötödik részében, amely most Torda-Aranyos vármegye név alatt neveztetik, – úgy szólva szegény székely nemes eredetű földműves szülőktől, – neveltetésemet egyszerűen a szülői háznál kezdtem, további neveltetésemet az aranyosrákosi községi iskolában, – további tanfolyamaimat a tordai unitáriusok gimnáziumában, – ott végezve a kolozsvári unitáriusok főkollégiumában, három évig algebra, fizika és a világtörténeteket Krisztus előtt és Krisztus utániakat elvégeztem és csak az lett volna a jövőm, hogy vagy a teológiára, vagy a jogra készüljek. – De miután fellobbant az ország szíve, tüzet élesztett lelkében, elé jöttek a mártírus 15-iki nap előtti estély, a kollégiumban

37 Keszeg Vilmos: Aranyosszék népköltészete. Marosvásárhely, 2004. A hivatkozott rész: I. 111–116. o.

a /Róma/ név alatti szobában laktunk s az a hír lepett meg, hogy Budapesten a nagy költő Petőfi Sándor által előállított „Talpra magyar” című költeményét elszavalták, ez már szintén Kolozsvárra is átvillanyzott, és annyira fellelkesített, hogy a nevezett nap estélyén annyira fellelkesedtünk a Budapestről halottakra nézve, úgy forrtunk a szobában, hogy nem győztük a reggelt várni, – megjegyzendő, hogy néhai édesapám, Bíró István is ott volt a szobában, mert az is megjegyzendő, hogy akkor úgy éltünk az iskolában, hogy a szülőink hordotak bé élelmünkre Aranyosszékből hetenként az ott lakó több székely szülőktől rendre ételmezt a gyerekeiknek. Akkor éppen édesapám volt a rendes, hogy hozzon az aranyosszéki vidéki tanulóknak. Az apám hallgatva a lelkesedést, így szól a tanuló ifjúsághoz: „édes öcsém uraim, nem jó a király ellen kikelni, erős majd legyőzi.” Ekkor egy diák elkiáltta hevesen magát, mit beszél az öreg, „le vele, petsovits”. Édesapám megszégyellte magát, hazakerülve Aranyosrákosra, annyira fellelkesítette a népet, ő állott a nép vezetésére.

Reggelre virradva a Históriaira, mint tantárgyra kellett menni a leckére, de egy csepp kedvünk sem volt hozzá. Elmentünk 8 órakor a leckére Székely Mózes történelmi tanára, – de rövid idő alatt két református diák béjött a leckére és így szólottak fel: Tisztelendő Úr! A diákokat eressze ki a város házához, – a tisztelendő úr így szólott: „Na hiszen mehetnek”, ekkor csaknem a feje felett szökdöstünk ki a padokon keresztül, – kimentünk a város házához, a lelkes nők már ott vártak a nemzeti színű kokárdákkal, mindeniknek a melyére egyet illesztettek, – ekkor kezdődött az igazi fellelkesedés, a nagyok felállva a városháza erkélyére, ott beszédeket tartottak, lelkesítették a népet a hazaszeretetre. – Később 11 órakor jöttek a kaszárnyából a katonaság a piaci várdára³⁸ felváltani az őrséget, – nekünk meg volt tiltva, hogy ellenek támadást ne tegyünk, nem tettünk, ez nap csendesen letelt ... Este a várost kivilágították, aznap már megérkeztek a magyar felelős miniszterek arcképeik, mint Batthyány, Kossuth, Szemere és Deák arcképeik, a református Collegium falain a mécses világítások között ott voltak láthatók, ezen nap szépen leragyogott a magyarok szép egén. Másnapra virradva megkezdődött a gyülekezés a város házához, ott elhatározott, hogy mennyünk el a Gubernátorhoz³⁹ a gubernium épületéhez a Farkas utcába és kérjük fel, hogy terjessze a nép kíváncsiát e fölségéhez a királyhoz, hogy a két ország között létesítendő uniót adja meg és a nép szabadságát. – Erre az akkori gubernátor gróf Teleki József ajánlkozott is, hogy a nép érdekében mindent felterjeszt, ezzel visszament az irodájába a felső emeletre. – Később a nép ismét látni akarta a gubernátort, szűnni nem akaró kiáltásba fakadva kiáltotta, hogy lássuk a gubernátort, ekkor nem tűrhettén tovább a nép kiabálásait, kilépett a felső emelet erkélyére és komolyan figyelmeztette a népet, hogy takarodjanak haza, a nép bosszúsán visszakiáltotta, hogy „le vele, petsovits”.

A nép visszavonult a városházához és elhatározta, hogy ezentúl nemzetőrséget állít fel, a városházánál lesz a központ, az ifjúság éjjeli őrségre fog járni rendre és

38 Órhely.

39 Gróf Teleki József (1790–1855), Erdély kormányzója, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke.

a városházánál jelentkezni tartozik. – Így teldegéltek a napok, a nemzetőrség kezdeti katonai gyakorlatokat tartani a gyakorló tereken, megjegyzendő, hogy az öreg tudós tanárunk, Brassai Sámuel⁴⁰ is, mint magas szás ember és mint főhadnagyi címmel a rend szárnyán fogalt helyet.⁴¹ – Később az iskolai év is letelvé, a tanuló ifjúság eloszlott, hazamentünk, ki-ki a szülői házhoz, – ott én is, mint az előtti szünidőkön az édesapámnak a mezei munkában segédkeztem. – Jöttek aztán a nehéznapok, a nép kezdte a szabadság védelmére fegyvert ragadni és nemzetőrskéket a községekben is alakítani. – Én is, mint Aranyosrákosnak tagja, a nemzetőrséghez ajánlkoztam a községbe; s szintűgy a más községekben úgy alakultak, osztottak ki /szisz vagy szűz /⁴² nevű fegyvereket, én is egyet megragadtam, a gyakorló térre kimentünk és egy obsitos katona, Kovátsi Sámuel kezdett rendbe állítani és gyakorlatokat tartani. – Később aztán kezdődtek az ellenségeskedések a nemzetek között előállani, itt nálunk a magyarok és oláhok között, úgy annyira, hogy egyszer csak jön a parancs a községekben, hogy vonuljunk Nagyenyed védelmére⁴³, mert egyfelől a muzsinai pap Prodan⁴⁴ gyűjtötte össze az oláh csordát, – másfelől pedig Csombord felől Axente⁴⁵, ki később Ársz Enyed⁴⁶ névvel is neveztetett el, ő is egy nagy csordát állított fel N[agy]enyed elpusztítására, ennek következtében Ar[anyos]rákos és Várfalva, mint szomszéd községek együtt alkottunk egy századot az ifjabb emberekből, báró Jósika Pált megválasztottuk századosnak és az ő vezérlete alatt állottunk s így több községek is, mint Kövend s Bágyon⁴⁷ a Gál Miklós százados alatt, a két Sz[en]tmihályfalva Szarvadi Pál⁴⁸ százados vezérlete⁴⁹ alatt levonultunk N[agy]enyedre, – és ott egy lelkes magyar vezért találtunk is, Inczédi Sámuel⁵⁰, ki ki is vezetett minket Felenyeden keresztül Muzsinára, ott a Prodan táborát, mint egy turma⁵¹ juhok a hegy oldalon elriasztottuk, többeket közülök elfogtunk és békísértük N[agy]enyedre.⁵² – Később oztán megérkeztek N[agy]enyedre a Kolozsváron alakult 11-ik zászlóalj és a Kossuth huszárok. – Később két nap múlva kiadatott a parancs, hogy a következő éjjel, minden dob és trombita jeladás nélkül, csakis az altisztek kihívására történjék a kivonulás, mert az Axente tábora csaknem Enyed mellett, a Maros partján Csombord és Szentkirály terein voltak felállítva, és így csak halkan és zaj nélkül kellett éjjel a csombordi és sz[en]tkirályi hajókhoz közeledni és így halkan reájuk bukkanunk, így is történt,

40 Brassai Sámuel (1797–1897), polihisztor a kolozsvári unitárius főiskola tanára.

41 A kolozsvári nemzetőrség szervezésére lásd: *Süli* 2011. 21–22. o.

42 Feltehetőleg, stucz, ami golyós vadászpuska volt.

43 1848. október közepén 300 aranyosszéki nemzetőrt rendelték Nagyenyed védelmére. (*Süli* 2011. 104. o.)

44 Simion Probu Prodan (1815–1852) görög-keleti pópa, román prefekt.

45 Ioan Axente Xever (1821–1906) román prefekt.

46 Nagyenyed felégetője (román). Utalás arra, hogy tevékeny része volt Nagyenyed 1849. január 8–9-i felgyújtásában.

47 Pontosabban Kövend, Mészko és Sinfalva. (*Süli* 2011. 102. o.)

48 Életrajza: *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009. II. 395 o.

49 Pontosabban Szentmihályfalva és Aranyospolján. (*Süli* 2011. 102. o.)

50 Inczédi Sámuel őrnagy, az Alsó-Fehér megyei nemzetőrség parancsnoka. (*Bona* 2000. 401–402. o.)

51 Nyáj.

52 A harcokra lásd: *Szilágyi Farkas*: Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898. 139–142. o.

mire ők a táborban felébredtek, már a fegyverek ropogtak, úgyannyira, hogy a sok halott ott hevert halomba, a vér patakba indult, akik pedig elfuthattak életbe, azokat gróf Mikes Kelemen⁵³ Kossuth huszár őrnagy és gróf Bethlen Gergely⁵⁴ Kossuth huszár százados utol érve, csaknem mind leaprították, hogy a szántóföldeket a vér és a halottak ellepték, onnan oztán visszatérve N[agy]enyedre. – Idő telve jött a parancs Kolozsvárról, hogy Urban⁵⁵ vezér naszódi határőr vidéki katonáival Kolozsvárt fenyegeti, – tehát a parancs következtében Nagyenyedet ott kellett hagyni.⁵⁶ – Az egész népség kezdett kivonulni N[agy]enyedről, polgárság, katonaság úgy annyira, hogy a népnek az eleje a Tordai hídnál volt, a vége pedig még Nagyenyeden, annyira elszéledve, hogy már egymást nem esmerve, az éjjeli setéség is beállott, a századbeli bajtársaimat már a setéségben nem ismerve, többen közülünk a csapattal elvonultak Kolozsvárra, mit hogy nem követhettem, hogy én is velek vonuljak holtig bánom, hogy nem vehettem részt a további eseményekből. – Hogy kivonult csaknem egész N[agy]enyed, azután bévonultak Prodan és Axente vezérek az oláh csordáikkal, a várost kirabolták és porrá égették, az ott maradt szerencsétleneket mind megölték, így lett Nagyenyednek a legszerencsétlenebb sorsa.⁵⁷ – Továbbá Jank⁵⁸ és Moga⁵⁹ vezérek táborukkal levonultak a Havasról és csatlakoztak az előbbi vezérekkel, és hogy N[agy]enyed városát leégették, vonultak Felvinc felé és azt a várost is kirabolták és porrá égették,⁶⁰ az ott maradtakat csúfosan felmészárolták, a város végén tábort ütöttek és több napig ott táboroztak, a szőlő hegyeket felpredálták, a gyümölcsfákat a táborban elégették. – Én is, hogy nem követhettem bajtársaimat a kolozsvári vonulásban, az éjjeli setéségben több községbelimmel hazavonultam Ar[anyos]rákosra a szülői házhoz és ott még rendezni kezdtük a századot, úgy a több községbeli századok is, hogy tegyünk még egy próbát a Felvincen táborozó Jank és Moga ellen, de nem sikerült, visszavonultunk Kövendre, az akkori Aranyosszék helyére és ott gyűlést tartottunk, az akkori főkirálybíró méltóságos Dindár Antal úr elnökelete alatt, ott voltak a széknek nagyjai és ott azt határoztuk, hogy békét kell kötni az oláhokkal, hogy ne jussunk N[agy]enyed és F[elvinc] sorsára, – de kik legyenek azok, akik a békekötésre mennyenek, mert tudni kell, hogy azok a sok míveletlen barbár csordák bosszúson hamar felkoncolják a közikbe menőket. – A már említettem édesapám, Bíró István legelsőknek vállalkozott, továbbá Koronka Antal kövendi pap később esperes és Bodola Mihály vörösmarti birtokos úr, mindhárman ajánlkoztak a nagy vállalatra, – el is mentek és a békét megkötötték oly feltételek alatt, hogy a fegyvert tegyék le és minden a hazájába vonuljon és ne merészeljen ellenek feltámadni és esmerjék el az oláh nemzetet az országban feljebb valónak lenni a magyaroknál, – a békét ilyen feltételek alatt el kellett fogadni. – Hazajövén onnan szerencsésen

53 Életrajza: *Bona* 2000. 517–518. o. Mikes a fenti ütközetben azonban nem vett részt.

54 *Bona* 2000. 247. o.

55 Karl von Urban alezredes (1802–1877), a 17. (2. román) határőrezred parancsnoka.

56 1848. november 7.

57 Téves közlés. A fenti események 1849. január 8–9-én történtek.

58 Avram Iancu (1824–1872) topánfalvi román prefektus.

59 Iosif Moga (1827–1879) községi jegyző, 1848-ban román tribun.

60 1848. november 13–15.

bántódás nélkül, jelentették a gyűlés előtt, hogy minő feltételek alatt kötötték meg a békét. – Ezalatt kiáltványban is tudatták a néppel a nagy vezérek, hogy a fegyvereket adják bé és senki ellenek ne merészlejen fellázadni halál büntetés alatt. – Tehát ilyen feltételek alatt meg kellett válnunk a drága jó fegyvereinktől. – Azután megkezdődött az oláh világ. – A községbeli főbbjei az oláhoknak motozni kezdték a fegyvereket, volt egy Duke Indréj nevű oláh két kardot kötött a két oldalára, – és kezdték magokat szervezni, századot alkottak, kapitányt választottak, Popa Gyorgyát és mentek ki a gyakorlótérre a fegyvereinkkel, még a dobunkat is elvették és Opra Tanászinak odaadták, hogy verje a marsot a gyakorlótérre. – Egy Bordáta Alexa nevű oláh a gyakorlótéren a kapitányhoz ment és megszólítja „Sej Gyorgye”, oda megyen egy idősebb oláh oldalba löki és azt mondja: „Álá nu Gyorgye moj álá domnu kapitány⁶¹”, ekkor kezdi kérni: „marokjertäre domnu kapitány⁶²” és a kapitány megengedett. – Ez a Bodáts Alexa egyszer egy fiatal gyermeknek aszmondja: „de gyármek az a föld netapass az megosztunk, dálá dálá dáládá nem kell nekem szalmaház, kell nekem zsendelyes ház a Tarsoly ház dálá dálá dáládá”, mert megjegyzendő, hogy azt hitték az oláhok, hogy a földeket már ők osztják el és azért mondta Bordáts, hogy az a föld ne tapasz gyermek, mert azt megosztunk dálá dálá dáládá. – Későn a dobos Opra Tanászi verte a dobot az előrukkolásra, kérdezték tőle a magyar ifjak tréfásan: „mit ver kéd Tanászi” ő is tréfásan visszafelelt „isten tudja, hogy lesz mint lesz, isten tudja, hogy lesz mint lesz”. Ezalatt Jank és Moga vezérek is táborukkal otthagyván Felvincnek csak a helyét, csakis a székház és a catholicum templom maradt fenn, ezek is összezúzva, a többi épületeknek csak sütőkemencéik maradtak meg, azokból is egy-egy elhízott kutya bújt ki, melyek a lemészárolt holttesteken meghíztak, az ott járó utasokat megtámadni, így lett Felvincnek is a legszomorúbb sorsa. – Jank és Moga Torda mellett a Keresztes mezőn ütötték fel táborukat, innét küldötték szét parancsaikat a körüli vidékekre, hogy vigyenek nekik élelmet a táboruk számára, innen vonult ki egy-egy csapat a községekbe, hogy raboljanak, Tordát pedig nagy summa pénzfizetésre kényszerítették. – Hogy a téli napok béállottak, kezdetek csapatonként vonulni a községeken keresztül rabolva, ahol lehetett, az Aranyos folyó mellett húzódni felfelé a Havasok közé hazájukba megrakodva, – a mi községünk felé is egy csorda vonult, hogy rabolhasson, de ezt előre megtudva, hogy jönnek a község felé, a községi lakosok felfegyverkezve vasvillákkal, lándzsákkal és kaszákkal, még az asszonyok is egy-egy aszaggal⁶³ a kezekbe, kimentünk a falu végére és megkérdeztük, hogy mit akarnak, rabolni akarnak, és mert ezt nem engedjük meg, ők megrémülve a sok néptől, azt felelték, hogy ők rabolni nem akarnak, csak a községen keresztül haza felé akarnak menni, akkor mű közre vettük őket, az utca két felén mentünk, ők az út közepén kimentek a községből. – A községen kívül megtámadták a vezérüket, hogy miért nem engedte meg nekik, hogy raboljanak valamit az útra, a vezérok azt felelvén nekik: „nem láttátok, még az asszonyok is hol fel voltak fegyverkezve, azok is kiszúrkálták volna a szemeteket”, – később

61 „Nem vagyok Gyorgye, hanem kapitány úr”

62 „Elnézést kérek kapitány úr”

63 Kemencében levő parázs szétkaparására használt hosszabb rúd, bot.

aztán Jank és Moga vezérek is keresztül vonultak a Tordai hídon és onnan felhúzódtak a Havasokra. – Ez idő alatt a kedves magyar csapatainkat is kiszorította Urban vezér Kolozsvárról,⁶⁴ egész Csucsáig vonultak ki, ott várták a jobb jövőt a magyar nemzet részére. Egyszer csak meghozta a magyarok istene a lelkes lengyel vezért Bem apót⁶⁵ és ezáltal a magyarok szerencséje is jobbra fordult. – Mi is itthon leveretve az oláhoktól, búsan aggódva a jövőn, hogy mit fog hozni nem tudtuk, csak később a karácsony előtti szombaton tudtuk meg, hogy jönnek a magyarok visszafelé, oztán volt egy víg karácsonyunk. Újév előtti szombaton már Tordán voltak az önkéntesek, a 11-ik zászlóalj és a Kossuth huszárok;⁶⁶ én is bémentem Tordára, hogy lássam a kedves bajtársakat, azonnal beállottam a Kossuth huszárokhoz katonának és itt kezdődtek az életemnek legdicsebb napjai. – Egy földimmel, Kovács Zsigával és több vidékről béjött ifjakkal Kolozsvárra küldöttek, hogy az esküt letegyük. Kolozsvárt össze is toboroztam vagy húsz leányt és felvezettem a parancsnoksághoz, és ott felajánlkozunk a Kossuth huszárokhoz, az orvos azonnal megvizsgált és 11 órakor vagy 25-ön az esküt innepélyesen a piaci nagy várdá előtt letettük, – megesküdtünk pedig a magyar alkotmány hűségére, a katonaság is a várdán tisztelegve állott előttünk. – Innen oztán szállásra vezettek, itt szervezkedni kezdettünk, századot alkottunk, századosunknak ki-nevezték a régi József huszároknál⁶⁷ szolgált főhadnagy Cserényi Józsefet,⁶⁸ igaz lelkes magyar hazafit, főhadnagynak Gyurkovits Józsefet⁶⁹ a Coburg huszároknál⁷⁰ szolgált őrmestert, ez is egy lelkes hazafi, jóllehet a születése nem magyar,⁷¹ de a lelke magyar érzelmű volt, mint a Damjanitsé,⁷² alhadnagyok Ugron Gazsi⁷³ és Czetz Péter, őrmester Stántsai József. – Így oztán béosztottak minket a 15-ik huszárezredbe, a Kossuth huszár név alatt, később oztán más nevet kapott, a Mátyás huszár nevet, a 2-ik osztályba (divízió) osztottak bé. – Az említettem lelkes százados oztán nekifogott a felszereléshez, a boltokba ment és a kereskedőktől a legjobb egyenruháknak való posztókat hozatta ki, azokat a szabóknak kiadta, hogy rövid időn állítsák elő a ruházatot. Olyan ruházatunk is volt, hogy egy díszszázadnak béillettünk, megjegyzendő is, hogy ez a század többnyire mind tanulókból, jogászokból, ügyvédekből és udvari gazdatisztekből állott. – Ez alatt a lovak vásárlásához is hozzáfogott a százados úr és rövid időn már lovaink is voltak,

64 Kolozsvárt 1848. november 16-án adták fel a magyar csapatok.

65 József Bem (1794–1850) vezérőrnagy. Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. november 29-én nevezte ki Bemet az erdélyi hadsereg parancsnokául. (Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. Sajtó alá rendezte: *Barta István*. Budapest, 1952. 583. o.)

66 Bem Czetz János alezredest küldte Tordára a 11. honvédszászlóaljjal, egy osztály Mátyás huszárral, 70 könnyűlovassal (7. Kress könnyűlovas ezred) és négy hatfontos ágyúval. A hadoszlop december 29-én érkezett meg a városba.

67 2. (Hannover) huszárezredben.

68 Cserényi József (1812–1895) a 15. Mátyás huszárezred századosa.

69 Gyurkovich József (1826–?) a 15. Mátyás huszárezred főhadnagya.

70 8. Koburg huszárezred.

71 Szlovák származású.

72 Utalás Damjanich János vezérőrnagy szerb származására.

73 Ugron Sándor (1826–1901) a 15. Mátyás huszárezred hadnagya.

még pedig kedves rémondáink,⁷⁴ az udvari tisztek is hoztak maguknak lovat az udvarokból, – úgy hogy január havában annyira törtük a szilaj lovakat, hogy február első napjaiban már Vízaknánál⁷⁵ a csatatéren voltunk a Bem apó táborában, jóllehet ott mint újoncok és a szilaj lovaink is az ágyúk mormolásához szokatlanok voltak, a csatát is elvesztettük, itt esett el gróf Mikes Kelemen⁷⁶ ezredesünk is. – Onnan Szászsebeshez vonultunk visszafelé,⁷⁷ de itt is Puchner osztrák fővezér utánunk rohant, itt is a csatát elfogadtuk, de oztán elvesztettük, innen a Piski híd felé vettük utunkat, de amint Szászsebesből kivonultunk⁷⁸ Alvinc felé, a Gyulafehérváron lévő őrség is kivonult oda és oldalba támadott, onnan elmenekülve Piskihez értünk, ott Bem tábornok a tábort újból felállította és állást foglalt az utolsó reményben a Puchner támadása ellen, de itt is 4–5 ezer ember 2–3 ágyúval⁷⁹ 30 ezer⁸⁰ ellen már szintén lehetetlennek látszott az ellenállás, a nép is annyi kergetés után lehangolva már kezdett széledni és futni. – Ekkor Bem apó is elkeseredetten elkiáltotta: „Ne fuss magyar, ne fuss magyar, nincs híd, nincs haza!” gróf Bethlen Gergely őrnagyunk erős dörgő hangon elkiáltotta: „előre Kossuth huszárok”, mintha minden legénybe egy-egy fertály tüzet öntött volna, elkiáltottuk „előre”, eleibe vágattunk a gyalogságnak és addig lelkesítettük, hogy a futó nép visszatért és még dalolni kezdett: „Önként álltam a nemzeti zászló alá, édes hazám szeretete vett rá.” Ezalatt érkezett Déva felől egy zászlóalj Torontál megyei, az 53-zászlóalj, szüresek és még kevés huszár a würtemberg és nádor huszárok.⁸¹ – Megérkeztek a szüresek⁸² és elkiáltották, hogy előre „szüresek”. Ezalatt Bem apó is kiadta a kemény parancsot, hogy aki tovább meghátrál, „tüzet neki”, egy szüres elkiáltja „Ne te nagy isten se minket ne segélj, se őket ne segítsd, csak nézzed mit csinálunk” neki rohantak a hídnak, megjegyzendő, hogy a híd azelőtt kettős volt, edgyik fele felszedetett, – kemény torontáli fiúk voltak, azokkal a 25 fontos tinzsala szerű puskákkal⁸³ úgy hányták bé a polyákokat⁸⁴ a hídról, hogy ott igazán folyt a vérpatak a jégen, megjegyzendő, hogy február 7–8-án folyt az ütközet – nagy hideg, nagy hó volt, a piros vér olyan szépen tündökölt a szép havon, csakhogy a harmadik színt nem lehetett hozzá tenni, hogy a hármas színt,

74 Idomítatlan, fiatal huszárló.

75 A vízaknai ütközet 1849. február 4-én történt.

76 Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. huszárezred parancsnoka. Nem Vízaknánál, hanem Nagyszeben ostrománál esett el 1849. január 21-én.

77 1849. február 5-én.

78 1849. február 6-án.

79 A hidat Kemény Farkas báró, alezredes védte a 11. honvédszászlóaljjal, egy osztály Mátyás huszárral és 4 löveggel.

80 Az utóbbi adat erős túlzás. Az erdélyi császári-királyi hadtest összlétszáma nem haladta meg a 12 ezer főt.

81 A szerző itt több alakulat szerepeltetésénél téved. A Hrabovszky György őrnagy vezette dandár, amely a Bánságból érkezett az erdélyi csapatok segélyére az alábbi alakulatokból állt: 37. (Máriássy) sorgyalogezred 3. zászlóalja, 24. honvédszászlóalj, Torontál megyei önkéntes nemzetőr zászlóalj, 6. (Württemberg) huszárezred egy osztálya és két ágyúüteg. (13 löveg)

82 Torontáli nemzetőrök.

83 Nem tudjuk, hogy a szerző pontosan milyen típusú lőfegyverre gondolt.

84 A szerző itt a galíciai területekről származó ezredek (41. és 63.) lengyel-ukrán állományára gondol.

a nemzeti színt megadja. – A Piski patak nem nagy folyó, de a nagy hidegben úgy elterjedt, hogy 30 méter szélességre is megfagyott, nekünk a lovasságnak a jeget kellett át- meg visszanyargalni, a huszár lovakat nem szokták jégre vasalni, oly szerencsétlenül jártam, hogy a lovam a sík jégen elcsúszott, a lábamra esett és úgy oda nyomta, hogy később alig tudtam reá felülni. – Ezalatt a magyarok szerencséje is jobbra fordult, Puchner visszahúzódni kezdett, üldözőbe vettük, Alvincig kergettük, tovább nem engedte Bem apó, hogy kergessük, Szászsebes felé Puchner bévonult Szebenbe, a Fejérvári várőrség is bévonult a fészkébe. – Erre az örökre emlékezetes ütközetre énekelték el a dalnokok a következő szép éneket:

I. Dal.

Szép a magyar ének, de szomorú,
 Hazánkat borítja a háború.
 Szegény magyar be sokat szenvedett.
 Három nap kergette Puchner népünket,
 Hogy elfogja vitéz seregünket.
 A negyedik napon megállott,
 Bém Puchnerrel viszont szembeszállott.
 De ezt Puchner se vette tréfára,
 Bérétérált⁸⁵ Károlyfejérvárra.⁸⁶
 Edgyik része bévonult Szebenbe,
 Büszke magyar most nézz a szemembe.
 Felele a furcsa magyar gyerek,
 Oh te Puchner féltembe elmegyek
 Mert a szabadságért egy íznyi
 Talpon vagyok mindhalálig vívni.

II. Dal.

Mi piroslik ott a síkon táborba,
 Magyar honvéd piros vére a hóba.
 Sok halált szórt az ellenség sorába.
 Hej, e végre önmagát is találta.
 Ágyú helyett koporsót visz a szekér,
 Benne fekszik egy honvéd tüzér.
 Rajta díszlik csákója és fegyvere.
 Szemfedelül honvédi köpenyege.
 Nincs harangszó, egy pár ágyúdörrenés,
 Ennyiből áll egy honvédi temetés.

Mi pedig a Bem vezérlete alatt egyenesbe vettük az utat a falukon keresztül egyenesen Marosvásárhelyre, hogy ott újra szervezkedjünk, mert sokan ott maradtak közülünk a csatatéren. – Marosvásárhelyt oztán megindult a toborzás, én,

85 Visszavonult.

86 Gyulafehérvárra.

mint e sorok írója kineveztettem toborzónak. – Megindultunk a piacon a cigánybandával. A vidékekről már annyi lelkesült ifjú, koros béözönlött, hogy a piacon alig fért a lelkes nép. Elkiáltottuk: „Szabadság vagy halál”, a nép reá kiáltotta: „Éljen a szabadság, éljen a haza”, tovább menve a vidéki néphez kiáltottuk:

„Gyere pajtás önkéntesnek,
Ne maradj otthon béresnek,
Se nem kaszálaz, se nem kapálaz,
Csak a kaszárnyában sétálsz.
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság. –

Erre talán ezersen is nyújtották kezöket, hogy egy őrmester nem győzte írni a nevöket, később az alkotmány hűségére felesküdtek és foglalóul mindenik kapott 5 forintot Kossuth bankót. – És azután nekifogtak a szervezkedésnek, akinek jó téli ruhája volt ment avval, akinek nem volt, azoknak készítettek rövid időn. – A fegyverekhez is nehezen lehetett jutni, hanem egyelőre, kinek lándzsával és egy pisztollyal is ment, amíg fegyvert kaphatott. Nem válogattak akkor, ha csak az egyik a célozó szeme volt, vagy ha a hajával meg a bajuszával a malomba járt is, még az olyan is, aki 15 éves volt, mert megjegyzendő, hogy azok a 15–16 éves ifjak voltak a legmerészebb, legelszántabb katonák. – Még a nők is állottak bé katonának. Később egy ifjú nő káplárt láttam Szászsebesbe a magyar baka nadrágjába, a hasa úgy fel volt pukkanva, mondtam, hogy ez bizonyosan a káplár pajtásával egy szálláson volt. –

Később jöttek a márciusi napok, az idő is enyhülni kezdett, a szervezkedés is erősedett minden felé, zászlóaljok kezdettek jól szaporodni. – Puchner is többször kezdett kivonulni Szebenből látogatásunkra és többször is találkoztunk vele Medgyesnél volt csatánk.⁸⁷ – Egyszer történt oztán, hogy Puchner keresésünkre indult Háromszéken,⁸⁸ de Bém apó is, mint hadi tudománnyal bíró, Czetz János ezredes tábornoki főnökkel azon cselhez jutottak, hogy ezalatt álutakon Szebent támadják meg és vegyék bé, ez is szerencsésen meg is történt, hogy Bém apó táborával kevés puska és ágyú tüzeléssel és egy kemény rohammal bémentünk Szebenbe,⁸⁹ – ezt meghalva Puchner nem is jött Szeben felé, hanem álutakon kiment Oláhországba.⁹⁰ Minket Bethlen Gergely ezredesünk vezetése alatt kiküldött ugyan eleibe, de nem találkoztunk vele. – Ezen hadi tetteiért pedig Bém apó megkapta a magyar kormánytól az 1-ső osztályú érdemjelt.⁹¹ –

Hogy Puchner oztán kitakarodott az országból, – keleti és déli részen már baj nem volt Erdélyben, csak is Gyulafejérvár ostroma, és a nyugati havasokon Jank

87 A medgyesi ütközet 1849. március 2–3-án történt.

88 Puchner ebben az időszakban Háromszéken nem folytatott hadműveleteket.

89 1849. március 11-én.

90 Az orosz–osztrák csapatok 1849. március 18. és 20. között vonultak Havasalföldre a Tömösi-szoroson keresztül.

91 A magyar országgyűlés küldöttsége a szászsebesi főhadiszálláson 1849. április 5-én nyújtotta át Bemnek.

oláh vezér nyugtalanította az országot. – A Szeben bévetele után befészkeltek mágunkat a szászok fővárosába Szebenbe szabad szállásba, úgy hogy jogunk volt büntetésből a szászoktól dupla ellátást követelni, jól is ment dolgunk egy hónapig ott voltunk, de én, mint e sorok írója mindig nyugtalan voltam, szerettem látni az eseményeket, szerettem szolgálni és kerestem a szolgálatot, önként is ajánlkoztam. A Verestoronyi gránitzra⁹² történt, hogy bémentünk 8-án egy tizedes vezetése alatt, Verestorony ott fekszik az Olt partján, a havasok torkolatánál, az Olt vize ott foly ki a havasok között Oláhországba, ez a falu akkor egy elhagyatott oláh falu, egy része leégett. – Ott volt a fedezeten az 53-ik híres zászlóalj,⁹³ amely a Piski hídnál győzött, Ihász Dániel ezredes⁹⁴ vezetése alatt, elrongyosodva szegények, mezítláb, gatyában, egy atilla a hátán, a csákó a fején, a patrontás a nyakába, ment kirukkolni, e mellett éhezve, még élelsem, pénzt nem kaptak, mondtam ezeknek, hogy ez a tiszt urak hanyagsága, – a tiszt urak persze jól vigadtak ott. – Mi nyolc napi szolgálatra voltunk ott egyszer, minden nap két legénynek ki kellett menni a határőrségre, az Olt partján bé a havasok között mintegy 12 kilométernyire, ott vagyon egy kis tisztas térhely az Olt partján, a havasokról egy patakocska folyt le ott, – ezt a helyet akkor Contumátnak⁹⁵ hívták, ott vagyon egy kaszárnya, itt tanyázott 2 század katona, innen jár ki még szolgálatba a havasok között mintegy 15 kilométernyire az oláhországi határszélre, – itt oztán kinyílik a világ, itt láthatni az oláhországi térségeket, itt foly le egy patak, azon egy híd, ez a határjegy, innen felől őrködött a magyar őr, túl felől pedig a török őr, – és mi is oda kellett az őrségre kimennünk minden nap két legény felváltva, megjegyzendő, hogy Oláhország akkor török kéz alatt volt⁹⁶ és egy török zászlóalj volt az őrségen. – Onnan oztán 8 napi szolgálat után bévonultunk Szebenbe, minket pedig felváltott más 8 legény. – Egy nyolc nap elteltével ismét jelentkeztem szolgálatra, annyira megszerettem azt a vidéket a havasok között és az oláhországi térségeket, ismét 8-ad magammal egy tizedes vezetése alatt lementünk Verestoronyra, ez alatt az ott levő magyar tiszt urak a határszálen levő török tiszt urakkal annyira megesmerkedtek, hogy egy alkalomra bált hirdettek a tiszt urak meghívták a török tiszt urakat is a bálra, és Szebenből több előkelő magyar urakat s nőket. – Egy estve megtörtént a bál, ezalatt Ihász ezredes előre titokban kiadta a parancsot, hogy négy ágyút töltsenek meg és estve 10–11 órakor, mikor a bál legjavában foly kezdjék el sütögetni, így is történt. – Megjelentek Szebenből több úr és úrnő s a török tiszt urak is hárman. – Mi is ott léve vágytunk, hogy nézzük meg a bált, de mint közemberek nem mertünk bémenni, csak az ablakon vagy az ajtó nyíláson akartunk bénézni, de mint hogy a mi ruházatunk oly szép volt, hogy a tiszt urakétól tán egy cseppet sem különbözet; rendbe szedtük magunkat, gondolva, hogy a huszár csak huszár még a mennyországba is, nekimentünk az ajtónak és ott kezdtünk benézni; egyszer egy tiszt odajön, látja hogy csinos huszárok vagyunk,

92 Szoros.

93 Pontosabban az 55. honvédszászlóalj.

94 Ihász Dániel (1813–1881) alezredes, a Vöröstoronyi-szoros őrzésére rendelt dandár parancsnoka.

95 Alte-Contumatz. (Szeben-szék) Itt a 16. (1. román) határőrezred laktanyája volt.

96 A török és orosz csapatok 1848 júliusában szállták meg Havasalföldet és Moldvát a helyi forradalmi mozgalmak féken tartásának céljából.

elkiáltja „Brávó” itt vagynak a huszárok, jöjjenek bé, bémentünk, na foglaljanak helyet, később asztal mellé ültettek, egyenek, igyanak és mulassanak, mi is megfogadtuk, hozzá láttunk huszároson, a borból ittunk, na oztán a táncra perdültünk, a nőket a keringőkben jól meghordoztuk, úgy hogy a nők nem adtak volna sokért, mert a magyarországi tiszt urak nem tudták az itt való táncokat járni, ezért a tiszt urak előtt is nagy becsületben voltunk és annyira belé melegedtünk a táncba, a nőknek is nagy kedvek volt, hogy jól tudtuk hordozni, – egyszer csak 11 óra felé kezd a négy ágyú a hegyek között dörögni, a nők egyszerre rémülten kezdtek összefutkosni és jajgatni „Jaj végünk van, jav végünk”, persze nem tudtuk mi is a történetdöket, nem annyira az ágyú dörgésén, mint a nők jajgatásain rémültünk el, sajnáltuk, hogy mennyire meg vagynak ijedve – Később az ezredes úr odalépett a nőkhez és mondta ”kedves dámáim, ne rémüljenek meg erősen, ez nem egyéb, mint egy jelenet a háborús életből” és a többi tiszt urak is kezdték vigasztalni a nőket. – A cigányoknak megrendelték, hogy zendítsenek reá, megkezdődött a tánc, mi is nekifogtunk, de már a nőknek nem igen volt kedvek, lehangolva voltak. Később a bál is eloszlott, és mi az istállóhoz mentünk és búsan lefeküdtünk, hogy nem múlathattuk ki világos reggelig. – Később oztán harmadnap múlva a török tiszt urak is visszaadták a kölcsönt, meghívták lakomára a magyar tiszt urakat. – Oda is békisértük a tiszt urakat a török laktanyára, egy Kiljén⁹⁷ nevű faluba, ott volt elhelyezve egy zászlóalj török katonaság. – A magyar és török tiszt urak egy külön szobában voltak tolmács által értekezve, – nekünk ötön voltunk egy külön szobát nyitottak, a lovainkat megkötöztük egy malom mellett egy kerthez,⁹⁸ a törökök szénát hoztak nekik és egy fegyveres őrt állítottak melléjük, – nekünk asztalt terítettek, reá raktak egyszerre egy cilinder szilva pálinkát, egy cilinder jó bort, három tányér rizskását, egyik tányér rántva, egy tányér levesnek főzve, egy tányér tejbe főzve, egy tányér fuszujkát,⁹⁹ egy tányér disznó húst süelve, egy-egy csésze fekete kávé, sepröstől kitöltve mindenik számára, azontúl bort még, úgy megvendégeltek, hogy alig tudtunk elbúcsúzni tőlük. – Azonkívül a szobában egy szegletben volt egy öl csubukos¹⁰⁰ hosszú pipaszár, kis porzsoló pipákkal, egy nagy pléh skatulya tele vágva jó török dohányval, ahhoz joga volt minden katonának, tiszt úrnak, közembernek bémenni, a pipák közül egyet elélhúzni és a dohányból megtölteni és három-négy szippantásból olyan füsteket is vetett, hogy egy kürtön nem menyen jobban ki a füst, azzal letette, – jött a másik, csak azért is, hogy lássanak minket magyarokat, hogy milyenek vagyunk, hogy tudunk enni-inni, hogy jókedvünk ereszkedett, még daloltunk is nekik, – a tizedes egy fekete szerezsen katonát megölelt, mert volt köztek olyan is, tiszta fekete volt, csak a fogai nagy fehérek és a szemei. – Később oztán kimentünk, vártuk a tiszt urak parancsát, azalatt elé jött egy török banda, 4 pikulás¹⁰¹ és 4 dobos, azok bandázni kezdtek, a pikula egy-egy visítása kihallatszott, de a dobpergés úgy elvette azt a vékony hangot, – a tiszt urak is, hogy megajándékozzák a bandistákat,

97 Feltehetőleg Kinien.

98 Kerítés.

99 Bab.

100 Dohányos.

101 Furulyás.

szedtek össze egy miszli¹⁰² Kossuth bankót, gondoltam reá, hogy ezekkel török földön nem sokat értek. – Ezalatt kirendeltek két szakasz török katonát, hogy mutassanak katonai gyakorlatot, egy pallon vezették által egyenként, amikor által jöttek lépést tartva s mind sorba alakultak, felállították őket két sorba, mint itt nálunk is, mert régen három sorba állították a katonákat nálunk is s lehet, hogy nállak is úgy folyt a gyakorlat. – Oztán vezényelték őket a tüzelésre, az első sor letérdelt, a második sor a feje felett célozott. – Később parancsot kaptunk az indulásra, siettünk a lovaink felszereléséhez, hirtelen a lovam fejéről a kötőféket lerántottam, hogy a kantárt húzzam a fejére és azzal elsiettem onnan, a kötőfékem ott maradt a kerten s máig is ott van, ha valaki be nem vette onnan. – Oztán felültünk a lóra és rendbe álltunk, hogy tisztelegjünk a török ezredesnek, de biz az olyan rosszul ment, ezzel megindultunk eszeveszetten, mámoroson azon a nagy kövekkel tele úton, mert a tiszt urak már előre elhaladtak volt, hogy utolérhessük, – így jöttünk bé Verestoronyra és onnan oztán vissza Szebenbe a századhoz, – ott még töltöttünk vagy tíz napot jó életen. – Később jött a parancs, hogy két század Kossuth huszár ki kell, hogy vonuljon Bánátba, Lugosra, onnan pedig Temesvár ostromához, minden 8 napban egy szakasz századbéli huszár ki kellett, hogy menyenyen szolgálatba. – Ott töltöttünk egy hónapot, dicsően élve azon a kánaán vidéken. – Egyszer oztán jött a parancs, hogy jön a muszka, bé kellett, hogy vonuljunk vissza Erdélybe, 13 napig utaztunk egyenesen Marosvásárhelyig, onnan pedig másnapon ki Szászrégenbe a csatatérre, mert a muszka Borgóprundnál béjött¹⁰³ és vonult le Szászrégen felé, Tekénél volt egy kis szembeállítás, de kevés erővel, a csata elveszett.¹⁰⁴ – Szászrégennél kezdődött a nagyobb csata Inczédi Sámuel ezredes¹⁰⁵ vezérlete alatt minket két szakaszt Gyurkovits József főhadnagynak vezetése alatt a Maros hídján keresztül a balszárnyra küldöttek, megkezdődött a csata, folyt is keményen, az ágyúk dörögtek, a puskák ropogtak, a kardok villogtak, úgy hogy mindkét oldalról hullottak a népek, de miután a mi erőnk nagyon kevésnek mutatkozott egy nagy felhőnyi muszka erő ellen, kezdtünk hátrálni, mi a balszárnyon, a Maroson túl egy zászlóalj székely nemzetőrséggel vonultunk. – Egy nagy felhőnyi kozákság rohant reánk és mikor egy berekben, egy kis völgyben megállottunk, hogy talán tovább nem üldöznek, egyszer én kimentem a hegyre, hogy nézzem meg, hogy visszavonultak-é, hát egyszerre reánk rohantak, ezalatt én is a hegyről lefutva a székely nemzetőr zászlóaljhoz futottam és kértem az őrnagy urat, hogy lövessen, hacsak a levegőbe is, így történt, hogy a zászlóalj löni kezdett, a kozákok egyszerre megállottak és tovább nem üldöztek, ezért a tettemért a főhadnagy úr, Gyurkovits József azon elesmerésben részesített, mondván „na Bíró, ha maga nem lesz most a kozákság elnyelt vona”, később a többi bajtársaim is azon elesmerésben részesítettek. – Oztán által usztattunk a Maros folyón, úgy

102 Köteg.

103 1849. június 21-én a Magnus Grotenhjelm tábornok vezette orosz csapatok törtek be Erdélybe Borgóprundnál.

104 A Damaszkín György alezredes vezette besztercei hadosztályt július 23-án Szászrégennél támadta meg Grotenhjelm, de az orosz bekerítő oszlop késése révén Damaszkín sikeresen visszavonult.

105 Inczédi ekkor alezredes volt. A medgyesi ütközetben szerzett sebesülése után 1849 júliusában bevonult a besztercei hadosztályhoz. (Bona 2000. 401. o.)

hogy minden ruhánk, nyeregszerünk elázott, a csizmáink megteltek vízzel, még akinek törpebb lova volt, derékig megázott, így által gázolva bévonultunk Maros-vásárhelyre, ott pedig jött a parancs, hogy az ellenség 4 ágyunkot elakarja foglalni, rohantunk vizesen elázva, még a csizmáink is tele vízzel, még annyi módunk sem volt, hogy bár azt kiöntsük, rohantunk le M[aros]vásárhely utcáján a flazteren,¹⁰⁶ úgy hogy a lovak patkói mind az ég felé repültek ki, egyenesen Marossz[en] tgyörgyig, ott a falu végén fel volt állítva ágyunk, – a kozákok a jobbszárnyon el lankás oldalon vonultak előre, hogy kerüljenek bé és az ágyukat elfoglalják, ekkor Gyurkovits főhadnagy úr parancsolja, hogy vágjunk elejekbe, amint a lankás oldalon rohantunk elejekbe, ott a határ már kalongyákba¹⁰⁷ le volt aratva, a lovan orra előtt egy kalangyát az ellenség ágyúgolyója széjjel pretskelt, úgy hogy még csak egy lépés előre és egészen lovastól együtt leütött volna, így oztán visszavertük a kozákokat, a főhadnagy úr rendeli, hogy mennyünk rohamra, de mikor egy darab ideig mentünk, egy nagy felhőnyi muszka lovasságra bukkantunk, egy kis lankás völgyben vártak reánk, azt meglátva, vissza kezdtünk vonulni, ezalatt az ágyukat is felszerelték, megmentettük és békisértük M[aros]vásárhelyre. – A muszka pedig a roppant nagy táborát leterelte a marosszentgyörgyi határon. – Mi pedig nem látva egész biztonságba Vásárhelyt, kivonultunk Erdőszentgyörgyre, ott vagy 48 órát töltöttünk, itt meghallottuk, hogy Bem apót megverte a muszka Segesvárnál,¹⁰⁸ – mert megjegyzendő, hogy a muszka négy helyen jött bé Erdélybe. Borgóprundnál, Ojtoznál, Brassónál és Verestoronynál,¹⁰⁹ az a rész, amely Bem apót megverte, Ojtoznál jött bé és Bem apó is M[aros]vásárhelyre menekült és mi is aznap visszavonultunk M[aros]vásárhelyre, éjszaka érkezünk bé, a trombitásunk elkezdte fújni a marsot, a lelkes vásárhelyi nép úgy vár, mint a szabadítójakat, négy-öt gyertyát is gyújtottak az ablakokba, – kimentünk a város végére lágerbe¹¹⁰ és ott ki cövekeltük a lovainkat, letelepedtünk a földre. – Reggelre virradva az a lelkes vásárhelyi nép úgy hozta nekünk a meleg ételeket a táborba lovasságnak, gyalogságnak. – Az napon Bem apó szemlét tartott a táborban, hogy lássa az erőt, a lovasság lóra ültünk, rendbe állottunk az országút hosszában s a gyalogság is, – kardot rántottunk és úgy tisztelegtünk, végig nézte a tábor, a posztot és visszament M[aros]vásárhelyre, – délután jött a parancs, egy hadnagy, Ugron Gazsi parancsolja lenyergelni, hogy vizsgálja meg a lovak hátát, melyiknek nincs feltörve, engemet és még két legényt kiválasztott, hogy bé kell menni a Bem apó szállására parancsra, felnyergeltünk és bémentünk a Bem apó szállására. Ott volt a lakása a vár alatt mindig, mikor ott megfordult, ott szerette leginkább azt a népet s ha a hadjáratnak szerencsésen lett volna vége a magyar nemzetnek, ott nyerte volna legjobb nyugvóhelyét is. – Felmentünk az irodába, rendbe állottunk és tisztelegtünk, ekkor elő állott Kemény Farkas ezredes¹¹¹ úr és mondja, na fiúk

106 Kövezett út.

107 Régi mértékegység a learatott búza mérésére. Általában 18 kéve tett ki egy kalongyát.

108 1849. július 31-én.

109 Az utóbbi adat téves. A cári csapatok két helyen, a Borgói-szorosnál és Brassónál törtek be Erdélybe.

110 Táborba.

111 Kemény Farkas báró, ezredes (1792–1852) a kolozsvári hadosztály parancsnoka.

mentek Gál Sándor¹¹² ezredeshez levéllel, megtaláljátok Oklándon,¹¹³ ezt feleltük „Megyünk”, ezalatt látjuk, hogy Bem apó, mint babrász a térképen az asztalon. – Elindultunk a levéllel, de már estve felé volt az idő, mentünk csaknem egész éjjel, egyszer azonban egy hegyről az országútján lejtettünk le, reá akadtunk egy udvari tanyára Ákosfalva körül, már el is voltunk bágyadva, éhezve, bementünk a tanyára, az udvari gazdatisztet (magyar ember) megkértük, hogy adjon valamit enni, egy kis nyugvóhelyet s a lovainknak egy kis szénát, ekkor a gazdatiszt elrémülve szól hozzánk, hogy mertünk arra jönni, hisz a muszka tábor a faluban van, amelyik Segesvárnál győzött, ott vonult előre, hanem mégis adott egy kis vacsorát, sajtot és kenyeret és egy udvari székely fiú cselédet elküldött velünk, hogy vagy 4–5 kilométer utat mennyünk visszafelé és egy kerülő úton mennyünk a célunk felé. – Másnap délután meg is találtuk Gál Sándor ezredet, de nem kellett Oklándra menni, mert ő is jött kifelé és Parajdon megtaláltuk a táborával, a levelet átadtuk és választ is kaptunk rá. – Onnan visszaindulva még rendeltek hozzánk három legényt és így voltunk haton, setét éjszakán jöttünk, másnap reggel 7–8 óra körül meghallottuk, hogy már M[aros]vásárhely felé hijába mennyünk, mert oda bévonult a muszka tábor, így tehát a Nyárad vize mellett vettük le az utat. Ott találkoztunk vagy 15 honvéddel és egy tiszttal, oly bolyongtat, akiket Segesvárnál széjjel vertek. Kérdeztem a legényektől, hogy ki az a tiszt úr őrnagyi ranggal, hogy itt gyalog bolygász, azt felelték, hogy az a Bem apó adjutása.¹¹⁴ – Később mikor Petőfi Sándor annyira keresték, hogy hol esett el, – sokszor elgondolkoztam rajta, hogy ki lehetett az a tiszt úr, vajon nem Petőfi Sándor volt-e?¹¹⁵ Nekivágtak egy hegyoldalnak a legények a tiszt úrral együtt Marosvásárhely irányában, met attól is félve, mert Balavására felől omlott le a sok portyázó kozákság Sz[en]gerlitze körül megpillantva minket, hogy a Nyárad mellett vonulunk lefelé, ellőnkbe kerülni indultak, de mi is lovainkat sebes vágatva indítottuk, – Ilentzfalvánál az országút a falu végén tér el, mikor oda érkeztünk, a kozákok a falun felindultak, azt gondolván, hogy megelőztük őket és a faluban elbújni akarunk, visszaneztek és megláttak, utánnunk eredtek, – egy legény közülünk ott is maradt, a lova nem győzvén a nagy futást, a kozákok bizonyosan elfogták, mi pedig Kutylfalvánál a Maroson átkeltünk és Tordára mentünk, ott báró Kemény Farkast megtaláltuk s a Gál Sándor levelét átadtuk.¹¹⁶ A századunkot is ott találtuk, mert míg mi a levéllel odajártunk, Bem apó egy sereget Torda felé indított Kemény Farkassal, ő pedig egy sereggel Szeben felé indult. – Mi is a századunkkal találkozáskor, jelentkeztünk a százados úrnál. – Másnap reggel kirukkoltunk, hogy mennyünk Kolozsvár felé, – de ezalatt megérkezett a parancs, hogy Bem apónak a magyar állam tisztelet jeléül küldött egy 4 szép pejlovakkal ellátott fedeles kocsit ajándékba és az Tordára érkezett egy tiszt úr felelősége alatt. – A tiszt úr egy jó öszveg pénzt is hozott a tábor számára és ezen kocsit 24 legény egy őrmester vezetése alatt Bem apót, ahol megtalálja, oda kísérje, – hogy kirukkoltunk, a százados

112 Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

113 Gál a székelyföldi hadosztály maradványaival Kolozsvár felé vonult vissza.

114 Segéd-tisztje.

115 Eddigi ismereteink szerint Petőfi a segesvári ütközet alatt esett el.

116 Ez 1849. augusztus 3. és 6. között történhetett.

úr megvizsgálta a századot és 24 legényt kiválasztott, azok közé én is béestem és örömmel mentem visszafelé Bem apóhoz, hogy átadjuk a szép ajándékot, – Marosújvárnál a Maroson átkeltünk, megtudtuk, hogy Bem apó Szeben körül működik. – Balászfalván átmentünk és Nagysejknél megtaláltuk Bem apánkat és tiszteletteljesen átadtuk a szép ajándékot, még az öreg apó is megörvendett és elmosolyodott. – Másnap oztán Szeben őrizetén csak vagy ötezer muszka lévén, megrohantuk és a muszka sereg kitakarodott és ismét béültünk a szászok fővárosába.¹¹⁷ – De másnap volt a haddal hadd, megérkezett 30 ezer¹¹⁸ muszka és úgy szélllyel vert, hogy harmad napig is alig tudtuk összeszedni magunkat Szászsebesnél. Ott újból tábort ütöttünk, künn a mezőn lágerbe, a gyalogság egy része benn a városban, a flaszteren volt készenlétben, ott tanyáztunk vagy 4–5 napot. – Egy napon oztán jött egy nagy felhő muszka tábor Szeben felől annyi, hogy a szem is alig lepte bé, Lüders¹¹⁹ muszka tábornok vezetése alatt; a miéink alig 4–5 ezernyi.¹²⁰ – Megkezdődött oztán az elkeseredett csata, 10 ágyú a miénk a magaslaton készen várta a vendégeket, elein jól ment az ágyúzás, mert hullottak a muszkák közül a teren, de később két szárnyat indított két felől, hogy vágjanak előre és kerítsenek bé két felőlről, az ágyúkat felszerelték és hátrálni kezdtünk, mű az ágyúkat fedeztük, mikor Szászsebesen keresztül takarodtak az ágyúk és tábori szerek, Szászsebes végén két felől egy-egy házat felgyújtottunk, és mikor a muszkák odaérkeztek, a házak javába égtek és vissza kellett térniük más útra, addig mi jól elé haladtunk a nevezetes Piski híd felé. Amikor a Kenyérmezejére érkeztünk, eszünkbe jutott a régi történelemből, hogy Kinizsi Pál nagy vezér milyen dicső harcot vívott a törökön,¹²¹ mi is felvontattunk egy kis magaslatra 6 ágyút, mi pedig előtte egy kis mélyedésben foglaltunk helyet, egy század lovasság a miénk féle, fedeztük a hat ágyút, a mi ágyúink lőttek a fejünk felett, az ellenség pedig szembe velünk, – na még ilyen nehéz helyzetben nem voltam egész hadjárat alatt, még a föld is lógott alattunk, azt gondoltuk, hogy el kell sülyednünk, el is hullott közülünk 14 legény és 9 ló; egy kedves bajtársam éppen mellettem állott, nem vettem észre, csak láttam, hogy hanyatlik le a lóról, itánna kaptam, hogy visszatartsam, de nem lehetett már, lehullott a földre. – Ezalatt az ágyúkat felszerelték és elindultak, vagy két ágyú ott maradt az oldalon, a lovak elhullottak és több tüzer is ott lelték halálukat. – A kedves bajtársamhoz még visszanéztem, láttam, hogy még próbálgatja, hogy felkeljen, de visszarogyott, megtelt a szemem könnyel és egy isten hozzádot mondtam neki. – A kozákok lovaik összetapodták, később a varjúk elénekelték, a kutya eltemették; így lett a dicső harcosnak utolsó végzete. – De ő azért dicsően végezte életét, mert a magyar hazáért a csatatéren ágyúgolyó által halt meg és az ő lelke dicsően ragyog le a magas égből, a szép dicső magyar hazára. – Az ágyúk után előre haladva a térségre, a Felkenyér patakján átkelve látjuk, hogy

117 1849. augusztus 5-én.

118 Az utóbbi adat túlzás. Lüders 15000 fős haderővel támadta meg Bemét Nagyszebennél.

119 Alekszandr Nyikolajevics Lüders (1790–1874) orosz gyalogsági tábornok, a V. hadtest parancsnoka.

120 Bem körülbelül 6000 fővel rendelkezett.

121 1479. október 13-án Báthori István országbíró és erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi ispán csapatai itt semmisítették meg az Erdélybe betört török csapatokat.

a kozákok a balszárnyon haladnak előre, hogy előnkbe kerüljenek, elkiáltja a százados úr, hogy „előre”, reá kiáltottuk, hogy „Hurráh előre”, nekivágtatunk az oldalon a kozákoknak és visszavertük, ezalatt az egész tábor elhaladt Szászvároson keresztül, a Piskiné is keresztül egész Déváraig mentünk előre, – itt oztán megállottunk, az ellenség is a Piski hídig nyomult előre, ott tábort ütött és a tábori sátrakot is kifeszegtették. – Déván rendezni kezdték a várőrséget, 150 katonának egy darab időre élelmet felgyűjteni, ami meg is történt, 150 legény el is foglalta a helyet. – Másnapra virradva 8–9 óra tájba kimentünk egy nagy kertbe, hogy kaszályunk lucernát a lovainknak, mert nem lehetett szénát kapni, a lovaink eléheztek. – Egyszer csak látjuk 9 óra felé a kertben, hogy a várból egy nagy füst emelkedik ki, később egy nagy durranás történik, a kövek a várból úgy jöttek le a házakra, mint a jégeső, mint bétörte a házak fedeleit, a várban az épületek meggyúltak és égtek aznap. – Az a 150 legény, akik ott el voltak szállásolva, felét csaknem összvetörte, ki meghalt, ki megnyomorodott, dél felé csak láttuk, hogy vándorognak le a várból, ki éppen nyomorékon, – így lett a nevezetes Déva várának utolsó veszedelme¹²², – ez a vár előre fel volt minázva, hogy ki által nem tudni, csak az a hír támadt, hogy Stein ezredes¹²³ volt és egy százszó káplár gyújtotta fel.¹²⁴ – Volt egy nagy ágyú is a várfokon, ezt is a nagy robbanás levetette a fokról az oldalba. – Ezzel az ágyúval annyira félemlítették a városbelieket és a katonaságot az az előtti várostromkor, hogy ha csak egy katonát is a pitzon sétálni láttak, mindjárt reá lőttek. – Ez a vár azelőtt oly erős bévehetetlen volt, hogy azt ostrommal bévenni nem lehetett, csak éhséggel, ha önként megadta magát.¹²⁵ – Történt ez pedig azelőtt kevés idővel, hogy 150 rázt és német katona volt a várban fenn, a magyarok elég darab ideig ostromolták minden felől, de nem véhették be. – Volt ennek a várnak egy alagútja a föld alatt, – ezt én magam is láttam, mert azelőtt kétszer jártunk a leomlás előtt ott szállásba a városban és akkor megtekintettem a csiga utat, a kaszárnnyát, a kutat tele esővízzel. – Volt a várhegy tövében egy profiánt ház,¹²⁶ az alagút oda szolgált le, volt egy német profont sütő és a legényei is többnyire németek és rázok¹²⁷ voltak és a profontnak nagy részét mind az alagúton hordták fel éjszakának idején addig, míg nem egyszer a profont sütők összevesztek és kijött egy profont sütő legény és elárulta a dolgot, így mentek nyomára oztán a nagy csalfaságnak, 6 fegyveres legényt állítottak az ajtóra az alagúthoz, a rázok nem tudván a politikát, jöttek bátran az ajtóra, hogy vigyék a profontot, de már többet nem boldogultak, akik elől jöttek elcsípték, a többiek felfutottak a várba örömhírt mondani. – Nem telt belé két-három nap, a várparancsnok leküldött egy hírnököt, hogy tiszteséges feltételek alatt feladják a várat. A feltétel pedig az volt, hogy a rázokat bocsássák szabadon hazájokba, ezt a magyar állam meg is atta, fegyve-

122 1849. augusztus 14-én.

123 Maximilian Stein báró, ezredes (1814–1858) a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka.

124 Az utóbbi állítás nem bizonyítható.

125 Az utóbbi állítás erős túlzás. A várat körbezáró magyar csapatok ostromlövegekhez szükséges lőszer hiányában csak kiéheztetéssel tudták a várőrséget megadásra kényszeríteni.

126 Katonai kenyérsütőház.

127 A dévai vár őrsége 2 tisztből és 116 közlegényből állt. (*Gyalókey Jenő*: Adalékok az 1849. évi erdélyi hadjárat történetéhez. *Erdélyi Múzeum* 1914. 31. évf. 6. sz. 349–354. o. A hivatkozott rész: 350–351. o.)

reiket elszedte és őket fedezet alatt hazájokba küldötte, mert különben is olyan gyülevész, tanulatlan nép volt, nem akarta a magyar állam kenyerét velek étetni. – Másnapon a magyarok Déváról előre vonultak Dobrára, itt töltöttünk 4–5 napot, Bem apónak szándéka volt, hogy Aradra mennyen Kossuthhal találkozni a jövő felő, minket 24 Mátyás huszárt kirendeltek, hogy kísérjük el Aradig, el is indulunk, 12 elöl a négy lovas kocsi előtt, 12 pedig hátul, a Maros partján levő országúton sebes troppban,¹²⁸ mentünk is a Maros partján előre vagy 15 kilométert. – Ott egyszer csak réa bukkantunk egy tábor oláh csordára, túl a Maros partján posztotak, meglátva az elöl menők közül Lakatos József nevű huszár a posztot, a karabélyával által lőtt a Maros folyón az oláhokra. – Azok egyszerre talpra szöktek és lődni kezdtek az elöl menőkre, úgy hogy vissza kellett vonulniok és jelenteni Bem apónak, hogy mint lődezek által az oláhok. – Először is azt kérdezte Bem apó, hogy melyik lőtt előbb; szerencséjekre azt mondták, hogy túlról lőttek, de ha azt vallották volna, hogy Lakatos lőtt előbb, azonnal tüzet parancsolt volna neki. – Később oztán annyira felszaporodtak az oláhok a hegyekről, hogy egy háborút indítottak ellenünk. – Bem apónak is a terve meghiúsulván, bosszúson visszatért Dobrára. – Később az a hír lepett meg a táborban, hogy Görgei Világosnál letette a fegyvert,¹²⁹ onnan a menekülők jöttek egész táborral felénk Erdélybe, hogy egyszer láttuk, hogy jön egy csorda ökör, azután jöttek a posta szekerek több 100-an, hozván a tábori szereket, ágyú töltényeket, ágyú sütő czindereket¹³⁰ és jöttek a katonaság csapattal, akik menekülhettek, bémentek a táborba és ott csatlakoztak a mieinkkel. – Az ökör csorda oztán eltűnik valamerre, nem tudom hová. – Azt a sok hozományt pedig az országút hosszában egy térségre lerakták, a fegyvereket is többet 1000 darabnál a térparancsnokság udvarán lehányták csomóba, az ágyú töltényeket 3–4 csomóba, oly nagyokat, mint egy kis fiók széna, a czindereket is ládákkal 2–3 csomóba, amennyit egy-egy szekér hozhatott. – Bem apó később megvizsgálta a Világostól hozottakat, Stáncsai őrmestert és még négyünket felszólított, hogy azokat semmisítsük meg. – Mi teljesítettük is a parancs szerint, még pedig olyan mesterséggel, hogy azt is elmondjam, az ágyútöltényeket, azok már csomókra voltak rakva, többet kibontottunk és a lőport a földön hosszan elhingegettük egy árok széléig, ott oztán felgyújtottuk, és ahogy felgyújtottuk, hát mind puszogva ment az úton, amíg a csomókig ment – mi addig az árokba bújtunk, mert féltünk, hogy ha majd a csomók széjjel lövik magokat, minket is megtalálhatnak, – de a puszogás későre haladván, gondoltuk, hogy tán el is aludt, hát a lovamat az árokba magára hagytam és kimentem az árok szélére, hogy lássam mi történik, ezalatt olyan nagy suppanásokat csináltak, a czinderek pedig ropogást, hogy a lovam is az árokba megijedett, az árkon lefelé futni kezdett, az országúton egy darabig futottam utána, szerencsémre egy néhány gyalog katona jött szembe és a lovamat visszatérítették, úgy foghattam meg, visszamentem oztán a működés helyére és ott láttam a sok roppant ágyúgolyó csomókba hevert. – Később bémentünk Bem apóhoz, jelentettük, hogy kötelességünket a parancs szerint

128 Ügetésben.

129 1849. augusztus 13-án.

130 Gyutacsokat.

elvégeztük, – az öreget olyan stádiumba találtuk, hogy előléptetéssel megajándékozott, az őrmester Stáncsait alhadnagynak, engem tizedesnek kinevezett, megköszöntük, ezzel tisztelgetünk és kijöttünk. – Másnap 8 óra tájban jön a muszka táborból Lüders tábornoktól egy követség Bem apóhoz, hogy mi célból, azt egy közkatona vezére titkait nem tudhatja, neki csak a parancsra kell figyelni, hogy „előre indulj”, hogy hová, megmutatják az utat. – De azt meg is képzeljük, hogy bizonyosan azért jött, hogy Bem apó adja meg magát, tegye le a fegyvert; hogy oztán milyen válasszal bocsátotta vissza a küldöttséget, azt egy közvitéz megint nem tudhatja, – elég az hozzá, hogy nem telt belé két óra, jött a parancs, hogy vonulni kell visszafelé Dévára, el is indult a tábor azonnal, estére Dévára ért.¹³¹ – Én is, mint e sorok írója szintén egy földimmal, Kováts Zsigával legutoljára maradtam Dobrán. – Egy őrnagy úr, a nevét nem tudtam, később a hallottakból képzeltem, Katona Miklós¹³² volt, felszólított, hogy hová mentek fiúk? Azt feleltük, hogy mi is menyünk a táborba Dévára, azt parancsolja, hogy ne menyetek, maradjatok itt, töltsük az éjszakát itt, van mit egyetek, igyatok? Azt feleltük, hogy nincs; na jertek bé ide a térparancsnokság udvarába, ott kaptunk mit enni-inni, volt szalonna, kenyér elég, abból jól betarisznyáltunk, akkor az őrnagy úr egy kétkupás korsót kapott a kezibe és a pincébe ment a pajtásommal, a korsót megtöltötték borral, – én addig az udvaron künn maradtam, egy nagy eperfa alá le volt hányva egy nagy szakasz fegyver, a lovamat megkötöttem egy kerthez,¹³³ nekifogtam a fegyvereknek, tudván már, hogy ügyis az ellenség kezibe kerülnek, edgyenkint verni kezdtem az eperfához, vagy 50 darabot el is hajlítottam s az agyát letörtem, egyszer csak egyet odaütök, hát elsült, mert lehet, hogy a kovás felit ütöttem oda, mert tudni való, hogy akkor mind kovások voltak a fegyverek¹³⁴ és nehezen ment a gyors lövés, nem mint most. – És kimentünk oztán a posztra, a város végére, már estve felé volt az idő, a poszton volt egy hosszú pad ott maradván, oda letelepedtünk, a lovaikat kikövekeltek, mert a huszárnak a táborban cövekjének lenni kell és spárgájának, hogy a lovát megköthesse. – Neki fogtunk oztán a jó vacsorának, kenyér, szalonna, bor volt elég, vacsoráltunk, de a borból nem mertünk sokat inni, mert féltünk, egész éjjel a túlsó oldalon az oláhok mind lődöztek s a bortól megtalálunk lágyulni, az oláhok meglepítnek és a bőrünkkel fizetünk. – Eltelvén az éjszaka, reggel bementünk az őrnagy úrhoz jelentés tenni, én mentem fel egyedül, jelentettem, hogy mi történet az éjszaka, az oláhok a túlsó oldalon egész éjjel mind lődöztek, de itt a poszton nem történt semmi baj; ekkor az őrnagy úr ezt mondván, na jól van fiú, hát mész be az öreg tábornok úrhoz, viszed a jelentést, ekkor kértem, hogy engedje meg, hogy a pajtásom is jöjjön velem, nem maradjunk el egymástól, az őrnagy úr komolyan azt mondván „te mész, őt itt marad”, erre azt feleltem „megyek”. Elindultam a jelentéssel egyedül Déva felé, amint egy berken az országútján haladnék előre, megpillantok vagy hat muszkát; foglyokul estek volt a közelebbi csatában, azokat elcsapták volt a világba, azok ott a berekbe, mint valami

131 Az eseményekre lásd: *Kövári László*: Erdély 1848–49-ben. Szerk.: *Hermann Róbert – Somogyi Gréta*. Budapest, 2014. 226–227. o.

132 Életútját lásd: *Bona* 2000. 421–422. o.

133 Kerítéshez.

134 Téves állítás. A lőfegyverek a korban kovások, gyutacsosak és lőkupakosak voltak.

boldogtalan emberek, egy ágyú ott le volt szerelve, csak a hátulja, a csöves fele volt ott, azok az ügyetlen emberek ott időtöltést kaptak az ágyúval, ott forgatták, céloztak vele, én is meggondolván, hogy miféle történet lehet ez, hogy ezek itt mit tesznek, a kardomat kihúztam és a kezem nyelére csatoltam, a két pisztolyt kitartam és felhúztam a kakasát, a lövésre készen tartottam a kezemet, a pisztolyon, a kard meg lógott a kezem nyelén, gondoltam, ezek az eszméletlen, vad muszkák, ezen a sivatag helyen, hacsak kővel is megtámadhatnak, – én is az országútján tartva, ők az országút mellett, a sáncon kívül voltak, így haladtam előre, gondoltam, hogyha támadni kezdenek, kettőt lövök s a karddal is vágom, amíg lehet, – de azok bizony csak reám néztek a nagy szemekkel és azután csak nekifogtak az időtöltésnek. Én pedig szerencsésen elhaladtam Déva felé, de mikor a város felé közeledtem, megpillantom, hogy az öreg Bem apánk közeledik felém a négylovas kocsival; mert a kocsit megismerem, azt mi adtuk volt át személyesen Nagysejknél az öreg apánknak; mikor közel jött felém, megállítottam a kocsit, amíg az atillámot kigomboltam és a jelentést a belső zsebemből kivettem és bényújtottam a fedeles kocsiba, benn ültek a tiszt urak hárman, az öreg Bem apó egy kis polcot tetett a lába alá, és azzal parancsolt a kocsisnak, hogy hajtson; elrobogott, utána néztem keservesen a könny is kijött a szememből, ámbár még nem tudtam, hogy a táborban mi történt, csak sejtettem, hogy vége van mindennek s a vég válása van a tábortól, így is volt. – Bémentem oztán a táborba, a századomat felkerestem és lenyugodtam; de a lelkemet nem tudtam lenyugtatni a Bem apó eltávózása miatt. –

A táborba béeérkezve, kérdem a bajtársaimtól, hogy áll a világ, azt felelték, hogy az öreg Bem apó elbúcsúzott a tábortól. – Előre felkérdezte a tábort, hogy van é kedve még ütközni, mert ő egy csepp sem hadja magát; ekkor a tábor ki nyilatkoztatta, hogy látva már az elgyengülést, a Világosról hallott katasztrófa is már annyira leverte a kedélyeket, hogy lehetetlen már tovább harcolniak. Ekkor Bem apó is így szólván még egyszer „Isten veled kedves magyar nemzet, Isten veled kedves magyar táborom” azzal itt hagyott minket árván és eltávozott tőlünk. – A tábor is látva a megsemmisülés idejét, elhatározta, hogy békét kell kötni és a fegyvert le kell tenni, – Beke¹³⁵ ezredes edgyetlen trombitás kíséretében elment a Piski hídhoz, Lüders muszka tábornokhoz és a békét megkötötték, hogy milyen feltételek alatt oztán megtudtuk, mert délután 3 óra tájban a magyar tábort még egyszer rendbe állították, kiadták a parancsot, hogy mindenki fegyverét rakja le, mert a muszkák jönnek, hogy átvegyék, a gyalogság a fegyverét gúlába, a lovaság a kardját és pisztolyát csomóba tegyék, – erre elkezdődött oztán a végtelen káromkodás, a kedves fegyvereinktől való megválás, – leoldottuk a kardjainkat és a lábainkkal reá tapodtunk, amellyel eltört két darabba, hánytuk halomra, a pisztolyainkat vertük a földhöz, úgy elromolva hánytuk halomra, az igaz, hogy a muszkák még nem voltak ott, hogy lássák, mint tördölyük. – 4–5 órakor oztán megérkezett egy muszka ezredes és egy sereg kozák. A tábor rendbe állott, a gyalogság külön, a lovasság megint külön csapatokba, az ágyúk megint külön helyen. – A muszka ezredes előbb is az ágyúk felé lovagolt, azok előtt elment, azután jött

135 ifj. Beke Gyula (1812–1896) ezredes, az erdélyi hadsereg Dévára szorult maradványainak parancsnoka.

előttünk a lovasság előtt, mindeniket megszemlélte. – A kozákság pedig egyenesen nekünk tartott, hozzánk jöttek, mint lovas cimborákhoz, nekünk tisztelegtek, üdvözöltek és örvendettek, hogy vége van a hadjáratnak, az ellenségeskedésnek, örömeikbe nem tudták, hogy mit adjanak nekünk ajándékba, egy kapott valahol egy sarkantyút és azzal kínált meg, hogy fogadjuk el béke jeléül; mert ők nem sarkantyúval hajtották lovaikat, hanem egy sing¹³⁶ hosszú és két centiméter széles szíjú korbáccsal, egy fél sing hosszú fanyél a keze fejére felcsatolva, evvel hajtották lovaikat. – Itt már mint e sorok írója szükségesnek látom, hogy a muszka ezredeknek felszereléseiket, fegyverzetüket is híven leírni, mert mint később edgyütt voltunk letelepedve egy-egy térségen a fegyverletétel után. – Különben ne gondolja a tisztelt olvasó, hogy én ezen irataimat az ujjamból szopom és mese gyanánt adom elé, mert én ezen történetet ahogy írom, mindenütt szemtanúja és működője voltam. Ezen történet ugyan régen történt, már egy fél századdal ezelőtt, de azért az akkor történeteket úgy zárom be a begyembe és úgy adom elé, mintha csak tegnap történtek volna. – Legelőször is a kozákokat írom le a később hallottakból, hogy ők milyen katonái a muszkának. – Ők szintúgy, mint nálunk régen a székely huszárok voltak, saját lovaikkal, öltözeteikkel és fegyvereikkel tartoztak szolgálni és háborúba menni, – úgy ezen kozákok is saját lovaikkal, öltözeteikkel és fegyverekkel tartoztak szolgálni. – Nekik nincsenek olyan nagy lovaik, mint a rendes katonaságnak, a nyeregszerek olyan, mint minden pakkjak a seggek alatt a nyeregben van, fenn ülnek a nyereg tetején magosan, mint valami varjúk, egy szürkés vastag köpönyeg elől a nyeregre felkötve. Fegyverzetük egy hosszú puská volt, akkor a nyakába akasztva, egy kard az oldalán, a lovát korbáccsal úgy hajtvá; bur, bur, mint itt nálunk a pakulár¹³⁷ a juhokat. – A rendes lovassága pedig gyönyörű, láttam később Szebenbe, ki voltak rukkolva parádében két ezredet, az edgyik ezrednek lovaik egyről egyig mind csupa almás szürke, a másik ezred mind csupa almás pej piros, úgy hogy gyönyörűség volt azokat nézni, különben a rendes lovasságát nem is igen használta a tűzben.¹³⁸ – A gyalogsága mind szálas emberek, nagy hosszú vastag köpönyegiek és mindeniknek tarsolya van hátul a horgas inát veri, abban mindenkinek egy ásó, vagy kapa vagy gyökérásó. – Az ágyújak is teméntelen sok volt, azok mind hat-hat gyönyörű piros pej lovakkal ellátva, az ágyúk úgy ki fényesítve, hogy magát megláthatta benne, nem mint a szegény magyaroké, ezt pedig a muszkák közt a nagy fegyelem tartotta fenn. –

Déváról oztán parancsolt az ezredes, hogy induljon a tábor előre a Piski híd felé, – este volt már, csaknem egész éjjel ment a tábor, hajnal felé megérkezett a Piski hídhöz egy nagy felugarolt térségre, a nagy barázdák közé letelepedett, – ott a kantár karunkra akasztottuk és a nagy barázdákra leültünk, búsan szundikáltunk. – Megjegyzem, hogy a fegyverletétel augusztus 17-én történt. – Reggelre virradva látjuk, hogy a muszka fővezér Lüders tábornok sátra előtt a muszka banda fújja az öröm győzelmi riadót, később oztán megtudtam Pünkösti Gergely¹³⁹

136 Körülbelül 60 centiméter.

137 Román juhász, havasi pásztor.

138 Az utóbbi állítás nem felel meg a valóságnak. A cári hadsereg az ütközetekben mind a huszár-, mind a dzsidásezredeit bevetette.

139 Pünkösti Gergely (1822–1912) őrnagy, Bem törzsében szolgált.

székely huszár századostól¹⁴⁰ a bandázásnak históriáját, hát aug[usztus] 18-a volt és a mi királyunknak a születésnapja volt és annak tiszteletére bandáztak. – Azon napot ott, a térségen töltöttük el. – Másnap reggel lóra ültünk és a szászvárosi térre kísérték, – ott oztán a tábort külön választották; a gyalogságot útnak indították Gyulafehérvárra, a lovasságot is a régibb huszárokat, akik a királyi hadseregben szolgáltak, mint a József,¹⁴¹ nádor¹⁴² és württemberg¹⁴³ huszároktól a lovakat mind elszedték és őket is gyalog Gyulafehérvárba kísérték, a lovaikat pedig, ami Mátyás huszár és Károlyi huszár¹⁴⁴ ezrekhez osztották ki, úgy hogy mindenkinek két lovat adtak és így mindenkinek három lóva volt, de enniek a lovainak három–négy napon sem adtak semmit, még nekünk sem. – Ott ültünk pedig a térségen 4–5 napon a forró ég alatt, a lovaink árnyékában szundikáltunk, hogy sokszor még a fejünkre is tapostak a legyek miatt. – Egyszer oztán osztottak ki valami dorontsforma¹⁴⁵ élelt zsákokból, egy-egy kis fukával¹⁴⁶ minden legénynek, azt mondták, hogy ez „czibok, ezt forró levesbe teszik, ott oztán megdagad, de nekünk senki sem főzött levest, hanem az éhség miatt rátskáltuk. – Itt töltöttük az időt búsan leveretve, de még később az a szomorú hír is megkeserített, hogy egy Károlyi huszár azt a rossz jövődönket képzelte el magában, elkiáltotta „Na kedves bajtársak, most itt hadjuk a szép Magyarországot, mert minket a muszka most Szibériába küld az ólombányák közé örökös rabságra, soha nem látjuk meg a szép dicső Magyarországot.”, elkezdettünk sírni bánatunkba, hogy itt kell hagyni a szép hazánkat, – ez már rémületnek is elég volt, – de később megvigasztalódtunk abban, hogy a muszkák minket itt hagynak, a németeknek által adnak. – Másnapra virradva az a jó hír lepett meg, hogy jönnek a kozákok a lóvásárba, olyan lóvásárt csaptunk, hogy még a kolozsvári lóvásár sem különb. – Egyszer jön egy kozák egyenesen hozzám, nekem ugyan szép, kedves lovam volt, mert én nem is hanyagoltam el, jól dajkáltam úgy is vitt engem, hogy repült velem; megtetszett a kozáknak, kérde tőlem oláhul, hogy „nu skimben kál”,¹⁴⁷ mondom neki, hogy „bástyimben”,¹⁴⁸ azt mondja réá „dá csé csér”,¹⁴⁹ kitalálom mondani „dá tri gálbin”¹⁵⁰ három aranyat, azt mondja „á nuj”¹⁵¹ mutat nekem egy 10 forintos muszka aranyot, meggondolkozom, hogy már megtudtuk a muszkának szándékát, hogy neki velünk tovább semmi baja sincs, neki eredtem a vásárnak, gondoltam, hogy jobb lesz, mint semmi, azt is tudva már, hogy csak a fejét számoljuk bé a lovaknak, – hát lenyergeltem a szép kedves lovat, elbúcsúztam tőle, hogy

140 Valójában őrnagy.

141 A 2. (Hannover) huszárezred korábban József főherceg, nádor nevét viselte. Az alakulat erdélyi kiegészítésű volt, 1849-ben a III. hadtest állományában harcolt. A Dévánál való jelenlétüket ugyanakkor nem lehet kizárni, mivel az ezred depóit biztosító állomány az országrészben állomásozott.

142 A 12. (Nádor) huszárezred tartalék százada Dévánál kapitulált.

143 6. (Württemberg) huszárezred.

144 A 16. (Károlyi) huszárezred egy osztálya a gyulafehérvári ostromseregrezhez tartozott.

145 Doroncs. Jelentése: vastag bot.

146 Régi mértékegység. A véka nyolcadrésze, körülbelül 3,5 liter.

147 „Nem cserélünk lovat?”

148 „Szívesen.”

149 „Mennyit kérsz érte?”

150 „Három aranyat.”

151 „Nem annyit ér.”

annyi vész napokban életemet hordozta, még a könny is kijött a szememből, még a kozák is elcsudálkozott, hogy megsirattam, – által adtam neki, ő is az aranyat ide adta, – a lovat befördítottam a rendbe, a nyeret réá tette, – a kozák is megköszönte, kezet adott és elvezette, megörvendett neki, – mert az ő lova már annyira kigyengölt, hogy soha sem látta volna meg muszka országot, mert amint előre is elmondtam, hogy nekik az állam nem ad semmit, ő kellett, hogy gondoskodjék a lováról. – Később jött egy más kozák, az is mint az előbb kéri a más lovat, avval is megcsinálom a vásárt, az már gyengébb ló volt, ad nekem a kozák feltoldásba két muszka tallért, edgyik edgyik 4 ezüst húszas volt a mi akkori pénznemünk szerint, annak is a lovát kicserélem, felnyergelem és sorba állítom, – egyszer jó a harmadik kozák, avval is a vásárt a harmadik lóval megcsinálom, az ad nekem egy régi Mária Térzsia¹⁵² tallért, azt itt kapta volt lénungba,¹⁵³ a mi pénznemünk volt rég, ért 2 pengő forintot. – És oztán így tettek a többi huszárok is csaknem mind, felruháztuk a kozákokat magyar lovakkal. –

Másnap reggel jött a parancs, hogy lóra kell ülni és indulni kell Szeben felé, de már azok az eléhezezett lovak már annyira ki voltak gyengülve, hogy a menet közbe kidőlt a sorból az országútja sáncába és ott maradt; amint mentünk előre az országúton. a közeli törökbúzásakba kicsaptunk és tördöltünk törökbúzáat, hogy süssük meg, ahol megállunk és el is mentünk aznap Szászsebesig és ott egy nagy darab tarlón kicövekelünk, ott tarlót gyűjtöttünk össze és a süítettük, ahogy lehetett, de én csak a félig meddig sült törökbúzáatól és még a hév melegen annyi ideig való szenvedés után úgy megbetegedtem, azt hittem, hogy a kolera vett körül; mert ez a betegség akkor járványos volt. – Másnap mégis lóra kellett ülni, de nagy nehezen még aznap Szerdahelyig kellett mennünk, ott a város végén ismét kicövekeltek a lovainkot, egy kis tarlót gyűjtöttünk össze a lovainknak, hogy éppen ne dögöljenek meg a szemünk előtt éhen, - de már tovább semmi kedvem nem volt lóra ülni. – Másnap reggel ismét parancsolják, hogy tovább kell Szebenbe utazni, felültem a lóra, de annyira ki voltam gyengülve, hogy fordultam le a lóról, leszál-lottam és mondtam a földimnek, Kovátsi Zsigának, hogy én tovább nem mehetek, a földim azt mondja, hogy akkor ő sem menjen, odaadtuk lovainkot két gyalog katonának, azok réá ültek, a köpönyegemet és pakk zsákomat leoldottam róla, az-az oztán elhaladtak, mi pedig ketten a földimmel bémentünk a városba, volt neki egy magyar gazdája ott, mert többször ott utaztunk keresztül és mindig odaszál-lott és megismerkedett vele, kértük a gazdát, hogy dugjon el bennünket egy-két-három napig, amíg a táborok keresztül takarodnak itt, hogy azután elmenekülhes-sünk álutakon a hazánkba, de ő azt felelvén, hogy a szászoknak ki van adva pa-rancsba, hogy ha vagy egy csellengőt megkapnak, azokat vasvilla és lándzsa közt kísérik bé a parancsnoksághoz, ezzel ki volt adva a válasz. – Ekkor mondtam a barátomnak, hogy itt nincs menedék, tehát mennyünk mi is Szebenbe, el is in-dultunk, én betegen, hogy alig lépdeltam, amint a városból kihaladtunk, szeren-csémre egy muszka főhadnagy egy fedeles kocsival hajtattott köztünk, én intek bé a kocsiba, hogy engedje meg ott hátul, hogy üljek fel, a tiszt úr is oly lelkes volt,

152 Mária Terézia.

153 Fizetség, bér.

látva, hogy úgy el vagyok gyengülve, intett nekem és mintha mondotta volna oláhul a colonápoly,¹⁵⁴ én megértettem a jószívűségét, a köpönyegemet és pakk zsákomat felvetettem a kocsi hátuljára, valahogy felkapaszkodtam és két felől a horgas vasakat megragadtam és a sok nép kétfelől, közöttük haladtunk, a katonák bámulták, hogy esik az? Hogy egy magyar katona egy muszka tiszt szekerén utazik, lopva é, vagy kegyelemből? Elhajtatott a közelebbi állomásig, amely Szerdahely és Szeben között vagyon, az állomáshelyét elfelejtettem, őt oztán lovakat cseréltek, ő a tiszt úr ült a fedeles kocsijába, nekem pedig egy külön szekeret rendelt, a legényivel egy szekeren mentünk, egymás mellett ülve, egy magyar huszár és egy muszka gyalog katona, egymással ugyan nem tudtunk értekezni, ültünk némán a szekéren. – En annak a tiszt úrnak a nagylelkűségét soha nem fogom elfelejteni, örökké áldani fogom azért a jó tettiért, amelyet irányomban tanúsított. – Beérkeztünk oztán Szebenbe, ott egy vendéglőbe hajtatott bé, ahol még egy postaállomás is volt, – én is a szekérről leszállottam éps a vendéglő udvarán az állásba húzódtam, egy kis gazot öszve gyűjtöttem és lefeküdtem oda. – Később jelentették a vendéglősnének, hogy egy magyar huszár ott fekszik az állásban, kijött az a nagylelkű asszony, kinek nagylelkűségét áldani fogom, kérdi, hogy mi bajom van, azt feleltem, hogy nem tudom, a cholera bánt é, vagy mi, csakhogy nagyon gyenge vagyok, ekkor azt kérdezte, hogy nem innék egy pohár bort? Azt feleltem, hogy „megköszönöm”, ezzel bément és hozott nekem egy pohár bort, azt a szeme előtt megittam, de nem vettem semmi hasznát, mert azonnal vissza kifordult belőlem. – Kérdi tovább, hogy nem ennék egy kis zöld fuszujkát?¹⁵⁵ Erre is azt feleltem, hogy „megköszönöm”, elment és maga hozott nékem egy tányér zöld fuszujkát, azt megettem, az mintha jobban esett volna, mert megjegyzendő, hogy már régóta nem ettem főtt ételt. – Azután mondja a nagylelkű asszony, mert később megtudtam, hogy lelkes magyar nő, egy kamarát, vagy konyhát mutatott, hogy mennek bé oda és fekdjem le oda, egy surgyét¹⁵⁶ töltetett meg törökbúza hajjal és én arra fekdtem. – Én abban a konyhában három hétig fekdtem; az a nagylelkű nő nekem minden nap ennem küldött és maga is meglátogatott. – Egyszer még orvost is hívott oda és felmutatott neki, az orvos egy kés hegyén valami port hányt a számba. – Később oztán jobban kezdtem lenni, ki-ki járogattam a kapu alá, néztem széjjel az utcán. – Szemben egy közeli emeletes házban látva, hogy a sok roppant honvéd katonák ott bérekesztve, a tetűket az ablakon hányták ki, mert csakhogy elevenen megakarták enni, úgy el voltak pusztulva még az étlenségtől is, mint én a hosszas betegség után, úgy le voltak soványodva a tetűk mardosása miatt is. – Itt már feljegyzem, az akkori időben még a tetű kórságot is, mintha isten csapása lett volna, annyi volt az országban és oly nagyok, hogy a posztokan lehetett látni, hogy mint a hangyák bolyongtak és a szalmát emelgették, – szerencsénkre minket, mint lovas katonákat, nem igen ostromoltak ezek a csúf vendégek, mert a lovat nem igen szeretik. – Később a piacra is kijárogattam, hogy valami éleést szerezzek bé, mert egy kis pénzecském volt. – egyszer kimegyek

154 „Vissza.”

155 Zöldbab.

156 Szalmazsákot.

a piacra, látom, hogy a szászok két szekér Kossuth bankót hoztak bé a vidékekről és ott a flaszterre lehúzták, mint két nagy csomó törökbúza hajót, meggyújtották és egy „vivátot” kiáltottak rá, hogy mennyi kárt valott a nép ezáltal. – Ezalatt Kovátsi Zsiga bajtársom és földim álutakon hazamenekült, az édesapámnak elbeszélte, hogy én betegen mentem bé Szebenbe, de ott, hogy mi lett velem, nem tudta elmondani. – Egykor oztán nekikészült két lóval, szekérrel az édesapán és kövendi Létai Lajos¹⁵⁷ honvéd főhadnagynak a feleségével és tordai Almási János¹⁵⁸ honvéd főhadnagy édesanyával, eljöttek Szebenbe felkeresni bennünket, de megjegyzendő, hogy nevezett főhadnagyok egy nagy kaszárnnyába voltak bérekesztve és ott bajoson értekezhettek, edgyik a nőjével, a másik az édesanyával, mert nagy őrizet alatt bocsátották ki, de hogy később nem menekülhettek ki, azt nem tudom, elég az, hogy megmenekültek a Jozsefstadti börtöntől; én pedig szabadon lévén az elzárt helyektől, levetkeztem katona ruhámat és az Almási János civil ruháját felvettem, mert az anyja elvitte volt, hogy avval könnyebben menekülhet. – A katona ruhámat pedig a szekérben a széna alá rejtettük és rá ültünk, és így éjszaka Szebenből elindultunk a muszka táborok között, mert néhol még voltak elmaradva, különösen a hidasok, mert még a hidat is annyit hozott a muszka a táborral szekereken, hogy egy nagy térség el volt foglalva és azok még hátra maradtak volt, de a többi csapatok oly gyorsan eltakarodtak ki az országból. – Így oztán szerencsésen, megtámadás nélkül hazaérkeztünk a szülői házhoz. – Elé jöttek oztán a leveretések napjai, a zsandár világ, a nép annyira lehangolt lett, hogy még nagyot szusszanni sem mert. – a zsandárok megindultak az utcán, ahol csak két embert is megláttak beszélni, odamentek és komolyan rájuk rivalltak, hogy mit beszélnek, a császárt szidják? Így teldegéltek az idők az 50-es években, az iskolák is bészárva voltak a háborús idők alatt. – Egyszer oztán kezdtek megnyílni, gondolkodóba estem, hogy mit tegyek, vissza mennyek é az iskolába, akkor már csak két pálya állott a tanulóifjúság előtt, a teológia és a jog, nekem már ekkor edgyikre sem volt kedvem, mert ha a teológiára megyek és papságra készülök, hogy állhaszak fel a katedrára, mert már annyira eltanultam káromkodni a háborús időkben, az isten őfelségét szidni, hogy nem reméltem, hogy az isten megbocsátja a bűnömet. – A jogra pedig hiába mentem, mert azt németül diktálták és én azt nem értettem. – Így tehát itthon maradtam a szülői háznál, hozzá fogtam én a földműveléshez. – Későn oztán az 50-es években jött a parancs, hogy akik a forradalom alatt a császár ellen fegyvert fogtak, jelentkezzenek a főbiztosságok székhelyén, senki ne merészszejen félre állani, vagy elbújni, mert az olyan vakmerő ember haditörvényszék elé fog állíttatni, – kezdődtek oztán a nagy sorozások, minket a vidékekről Tordán át Kolozsvárra kísérték, ott megvizsgáltak és akiket alkalmasoknak találtak, mid bésorozták és azonnal el is indították egy részit Olaszországba, akiket a gyalogsághoz soroztak, akiket pedig a lovassághoz, azokat Csehországba vezényelték. – Engem nem találtak alkalmasnak és hazabocsátottak. – Urbán tábornok¹⁵⁹ mindenkinek, akik megmenekedtek, adott egy menekülő jegyet, hogy töb-

157 Létai Lajos (1822–1907) a 134. honvédszászlóalj hadnagya.

158 Almási János (1830–1879) a 134. honvédszászlóalj főhadnagya.

159 Karl Urban.

bé ne támadtassunk meg az ily esetekben. 1851-ben megházasodtam és hozzáfogtam a földműveléshez, szegényesen, nagyon kevés földbirtokkal bírván, az eke, kapa és a kasza mellé szegődtem. – Ezek mellett pedig még a közügyek szolgálatába is beléptem. – Ez időktől elkezdőleg, mind a mai napig is mindig az egyenes uton harcolva, hazámnak, nemzetemnek, községemnek és egyháznak ügyeiért mindig igazságos lélekkel működtem, amit a jelenben élő emberi nemzet bizonnyítani tud. –

Ezzel irataimnak végére jutok, azzal a tisztelt kéréssel állok az olvasó eleibe, hogy ezen egyszerű stílussal írottakat, ha valaha nyilvánosság elé kerül is, ne bírálja meg nagy mértékben, mert a kasza, kapa sokszor elvonták tőlem a haladási kort.

Ezen feljegyzéseimet pedig azért is tettem, mert midőn már 72 év nyomja vállaimat, jóllehet a lelkem most is kitartólag még a csatasíkra is kiállana, de a testem már annyira ideges elzüllött, hogy jórészt nem sokáig tartya zárva magában a nemes lelket. –

Ha pedig ezen irataimat valaha vagy egy unokám, mert vagyon tíz szép unokám, ha kezébe veszi és elolvassa, ebből megtanulhatja, hogy a nagyapja hogy szerette a hazáját, hogy küzdött érte, hogy küzdött a magyar szabadságért s mit szenvedett érte, hogy oztán ő is ebből okulva szeresse a szép magyar hazát s ha kell még életét és vérért is áldozza érte.

Most pedig igaz szívvel lélekkel elmondom, hogy:

„Dicső hazám érted éltem, érted halok!”

Végül pedig azt a forró kívánságomat fejezem ki, hogy a mindenható isten a mi felséges apostoli királyunkat még sokáig éltesse.

Éljen a szép dicső magyar haza, éljen a nemzet!

Aranyosrákos, 1901.

Bíró Sámuel sk. szegény földműves
1848/9 beli magyar szabadságharcos
Mátyás huszár tizedes

Rövidítések

- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.
HL Hadtörténelmi Levéltár. Budapest
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Budapest.
MTA Kt. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. Budapest.
Süli 2011. *Süli Attila*: A nemzetőrség, honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben, 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.

SÁMUEL BÍRÓ'S MEMOIRS

In 1902, former corporal of the 15th "Mátyás" Hussar Regiment Sámuel Bíró left his enormously interesting and valuable memoirs for posterity. Even though several memoirs had been written on the Regiment, which was one of the hussar formations of the Hungarian War of Independence of 1848–1849, Bíró's work can still be considered outstanding.

Bíró wrote his memoirs for his descendants, from whom György Böződi received the manuscript, and typed it, but he did not have the chance to publish it. As the original manuscript is not available, this study is based on Böződi's copy. The value of the memoirs is increased by the fact that the then 18-year-old author recorded several episodes of the War of Independence in Transylvania (e.g. the surrender at Déva [today Deva, Romania]) of which very little information has been available so far. The reader can have a glimpse at the adventures, sufferings and ideas of a simple soldier of the Hungarian army from the Aranyosszék region who loved his homeland ardently.

After the capitulation in 1849, the author returned to his village and farmed. He played an active role in the life of the local Unitarian community being one of its curators. He died in 1902, at the age of 72.

DIE MEMOIREN VON SÁMUEL BÍRÓ

Sámuel Bíró, einstiger Korporal des 15. „Matthias“-Husarenregiments, überließ 1902 der Nachwelt ein außergewöhnlich interessantes Memoire von ernsthaftem Quellenwert. Dies trifft auch trotz dessen zu, dass über den genannten Verband, der zu den Honvéd-Husarenregimentern gehörte, zahlreiche Memoiren verfasst wurden.

Die Memoiren von Sámuel Bíró waren für seine Nachfolger gedacht, die diese dann György Böződi übergaben, der die Handschrift abtippete, sie aber nicht mehr veröffentlichen konnte.

Da es dem Verfasser der Abhandlung trotz aller Versuche nicht gelang, die originale Handschrift zu finden, erfolgt die kritische Veröffentlichung aufgrund der Kopie von György Böződi. Den Quellenwert der Memoiren erhöht die Tatsache, dass der Verfasser, 18 Jahre alt in 1848, mehrere Episoden des Freiheitskampfes in Siebenbürgen ins Gedächtnis ruft – so zum Beispiel die Waffenstreckung bei Déva (deutsch Diemrich, heute Deva in Rumänien), über welche wir auch heute nur wenige Informationen haben. Wir lernen die Erlebnisse, Leiden und Meinungen eines einfachen, aber für seine Heimat schwärmenden Husarensoldaten aus Aranyosszék der Honvéd-Armee über die Geschehnisse dieser zwei Jahre kennen.

Nach der Kapitulation kehrte der Verfasser in sein Heimatdorf zurück und betrieb Wirtschaft. Er war tätig in der lokalen unitarischen Gemeinde, und war auch dessen Verwalter. Er starb mit 72 Jahren in 1902.